

# ДНЕВНИКЪ

(стенографски)

на

## XIV<sup>то</sup> обикновено Народно събрание

Втора редовна сесия.

XX заседание, петък, 13 ноември 1909 г.

(Открито отъ председателя г. Х. Славейковъ, въ 3 ч. 10 м. слѣдъ пладне)

**Прѣдседателъ:** (Звъни) Засѣданието се отваря. Ще стане провѣрка на г. г. народнитѣ прѣдставители.

**Секретарь В. Моловъ:** (Прочита списъка. Отсѣствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Д. Алексиевъ, Н. Вельовъ, Никола Георгиевъ, Н. Гешева, Й. Гунчевъ, В. Димчевъ, Г. Динковъ, Д. Драгиевъ, Д-ръ И. Дрѣнковъ, Л. Ивановъ, Д. Константиновъ, Г. Копринаровъ, Я. Куцаровъ, И. Кюсеивановъ, И. Марковски, М. Михайловъ, И. Паликрушевъ, Д. Папазовъ, Р. Пашовъ, Н. Пеневъ, П. Петровъ, Д-ръ С. Поповъ, Я. Поповъ, П. Пѣйчевъ, Д-ръ Е. Разпоповъ, К. Сидеровъ, Я. Симеоновъ, В. Станчевъ, С. Стефановъ, Г. Танковъ, Д-ръ Х. Танчевъ, А. Тараторовъ, П. Тодоровъ II, Н. Холевичъ и Е. Христовъ)

**Прѣдседателъ:** Налице сж 165 души народни прѣдставители; тъй щото, засѣданието е законно.

Съобщавамъ на г. г. народнитѣ прѣдставители, че съмъ разрѣшилъ отпускъ на слѣдующитѣ г. г. народни прѣдставители: на борисовградския г. Т. Константиновъ — 10 дена, на пещерския г. И. Кюсеивановъ — 3 дена, на татарпазарджишкия г. Г. Копринаровъ — 2 дена, на русенския г. П. Ивановъ — 10 дена и на шуменския г. А. Краевъ — 4 дена.

Съобщавамъ още на г. г. народнитѣ прѣдставители, че е постѣпило запитване отъ горнеорѣховския народенъ прѣдставитель г. Д. Каранчевъ, до г. министра на финанситѣ, относително липсата на 49 вагона каменна солъ отъ номиналнитѣ антрепозити на Русенската търговска банка и по този начинъ е било ошетенo държавното съкро-

вище съ около 70 хиляди лева; извѣстни ли сж на г. министра виновницитѣ, които сж причинили тази щета на съкровището; ако всичко това е извѣстно на г. министра на финанситѣ, то какви мѣрки е взелъ за запазване интереситѣ на съкровището и за наказване на виновнитѣ.

Постѣпило е питане отъ г. К. Мирски, до г. министра на търговията и земледѣлието, относително нѣкакви злоупотрѣбления на прѣдприемачитѣ, които отсѣкли 12.000 кжса траверси и телеграфни стѣлбове отъ айтоскитѣ държавни и общински гори, по поводъ една телеграма, подадена до народния прѣдставитель г. К. Мирски отъ нѣкой си Зехировъ; пита г. министра на търговията и земледѣлието, да-ли му сж извѣстни тѣзи злоупотрѣбления и какво е направилъ противъ виновницитѣ.

Пристѣпваме къмъ дневния редъ — продължение разискванията по турско-българския протоколъ и пр.

Има думата г. Д-ръ Даневъ.

**Д-ръ С. Даневъ:** (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Съ договоритѣ, внесени наослѣдъкъ, иска се да туримъ точка на дѣлото на независимостта. Прѣдлежи да се прѣцѣнятъ жертвитѣ, които сж направени за този актъ. Самиятъ актъ нѣма да бжде наново прѣцѣняванъ — тъй поне азъ мисля, че трѣбва да се разбере значението на внесенитѣ договори. И наистина, още миналата година, въ първата редовна сесия, ние си изказахме мнѣнието по самия актъ на независимостта. Сега сѣция той актъ ще го разгледаме отъ гледището на цифритѣ.

Г. г. народни прѣдставители! Между насъ има мнозина, които гледатъ на акта на независимостта тъй, щото трѣбва да се признае, мѣчно

би имъ се угодило. Азъ самъ бихъ желалъ да можеше този актъ да се извърши безъ всѣкакви жертви. Но ако въ него се съдържа единъ успѣхъ за българската народна кауза, колкото да бѣде той незначителенъ, щомъ въ него има, казвамъ, успѣхъ, ние трѣбна да платимъ съответствующата стойностъ. Въ политиката успѣхитъ, даже и въ случай на побѣда, се плащатъ. Но тукъ се повдига въпросъ: какви трѣбва да бѣдатъ жертвитъ, които българскиятъ народъ е билъ длъженъ да даде за своята независимостъ. Първиятъ министъръ въ своето остроумие на врѣмето си подхвърли една фраза, която послужи за храна на дебатитъ тукъ прѣдъ васъ. Ако си припомните добръ, на въпроса: какъ ще се добиемъ съ независимостъ, той отговори: „Независимостъ не се откупува съ пари, а съ кръвъ.“ Това негово изражение бѣше подвърнато на остра критика — не зная доколко основателно. Добросъвестността изисква да кажемъ, че ако това не е само духовита фраза, ако задъ нея нѣщо се крие, е, добръ, то е слѣдующето: на алчнитъ апетити на извѣстни сфери въ Европа този е платениятъ отговоръ. Не за да се взема, ти à la lettre, буквално, а за да се тури юзда на тѣхната алчностъ въ границитъ на възможността. Азъ тѣй схващамъ израза на първия министъръ; не съмъ го вземалъ трагично нито тогава, когато бѣше изказанъ, нито пъкъ и по-късно. Но и тогава, когато този изразъ бѣше изказанъ, за мене лично не подлежеше на съмнѣние, че независимостъта ще трѣбва да се откупува, т. е. че на олтари на независимостъта ние ще трѣбва да принесемъ жертви. И, наистина, такива принесохме — малко или много, е въпросъ второстепененъ, но жертви дадохме; за това двѣ мнѣния не може да има и не трѣбва да има. Азъ даже ще се удивлявамъ на смѣлостъта на всѣкого, който би застаналъ тукъ, отъ това мѣсто да ви проповѣдва, че независимостъта нищо не ни е коштувала; напротивъ, г-да, ти ни коштува и това е въ реда на нѣщата — ще подчертая азъ още веднажъ своята мисль. Договоритъ ни даватъ само едно приблизително мѣрило, за да можемъ да прѣцѣнимъ тѣзи жертви. Азъ съмъ, обаче, длъженъ веднага да кажа, че сѣ пакъ строго, точно мѣрило ние нѣмаме и не можемъ да имаме. Въ политическиятъ успѣхъ има толкова елементи, които мъчно се подаватъ на оцѣнка, и цѣната, въ която може да се изрази единъ политически успѣхъ, не е по силитъ и на най-финния математикъ. Поставенъ на това гледище, азъ мисля, че първата наша длъжностъ при обсъждането на внесенитъ договори е тази: добръ ли бѣше вдъхновено правителството да мѣри жертвитъ съ пари, а не съ кръвъ, както то се заканваше? Азъ, г. г. народни прѣдставители, нѣма да се посвѣня да ви го кажа открито, че прѣдпочитамъ плащането въ звонкова монета, отколкото съ кръвъ, защото кръвъта, българската кръвъ е скъпа. На буйнитъ, които биха желали да я проливатъ, азъ ще кажа: нека чакатъ,

събитията се развиватъ и ще настѣпи моментъ, може би, труденъ, когато ще се постави на заръ съществуването на България, да си изплатятъ тогава дълга по начинъ, особено цѣненъ за тѣхъ. Когато се касае за крупни въпроси, за съдбоносни интереси на страната, азъ разбирамъ, че парата не стига, че ще трѣбва да се прибѣгне къмъ крайно срѣдство, но бихъ желалъ това крайно срѣдство да го пазимъ само за тия крайни евентуалности. За независимостъта така, както тя намъ се прѣдставляваше, увѣрявамъ ви, че не си струваше труда да замѣнимъ паритъ, или милионитъ, съ българска кръвъ. Тѣй азъ гледамъ на този въпросъ и мисля, че тѣй е той по-правилно поставенъ и дадениятъ отговоръ е единствено разумния, който може въ случая да се даде.

Г. г. народни прѣдставители! Въпросътъ, който ще се зададе на второ мѣсто, ще бѣде размѣрътъ на паричнитъ жертви, които ние правимъ за финализирането на акта на независимостъта. Въ договоритъ имаме, както казахъ, едно мѣрило за това; може би, не толкова сигурно, но сѣ пакъ едно мѣрило. Нѣщо повече; въ договоритъ имаме редъ разпореждания, които се отнасятъ до откупуването на желѣзницата, на частъта отъ желѣзнопътната мрѣжа на източната компания, която се намираще въ България и по която даннитъ сѣ доста точни. Но при все туй, даже когато имаме налице и тѣзи данни, на гледъ така точни, азъ пакъ мисля, че ще сгрѣшимъ да правимъ тънки смѣтки. Извършеното не се поддава на тънки смѣтки и даже и по въпроса за откупуването на желѣзницитъ — това е моето схващане поне — не се касае работата да откупимъ само едно имотно благо съ извѣстна звонкова наличностъ, а при откупуването на това благо да спомогнемъ за разрѣшението на главния въпросъ, който е занимавалъ умоветъ на България миналата 1908 г., т. е. да улеснимъ дѣлото на независимостъта. Ето защо смѣткитъ, които би се направили по откупуването на желѣзницата, не ще бѣдатъ толкова точни, тѣй като въ факта на откупуването се крие още и нѣщо друго, крие се едно срѣдство за откупуването на независимостъта, макаръ съ оръжия да се ратува по околентъ пътъ. Цѣльта, обаче, е пакъ същата, та било че се върви по правъ пътъ прѣмо къмъ цѣльтъ, или по околентъ пътъ, сѣ пакъ това не трѣбва да се изпуска изъ прѣдъ видъ. Като заставамъ на това становище, ние ще разберете, защо не мога да се съглася съ оцѣнкитъ, които тукъ се правѣха. Тѣ сѣ оцѣнки търговски, тѣй да кажа, бакалски. Азъ не мисля, че откупуването на желѣзницата е просто дѣло на търговски смѣтки. Затова азъ не мога да се съглася нито съ становището, на което застава почтенитъ министъръ на търговията и земледѣлието, нито съ цифритъ, които наведе тукъ г. първиятъ-министъръ, нито пъкъ съ другитъ изчисления, които вие тукъ чухте. У всички има едно старание: онѣзи, които поддържатъ акта на откупуването, да оправдаятъ дадената сума и да ви

убѣдятъ, че не е дадено нищо повече отъ онуй, което по справедливостъ трѣбва да се плати, а онѣзи, които не сѫ съгласни съ този актъ, мислятъ, че тукъ липни български милиони сѫ били напусто дадени.

Г. г. народни прѣдставители! Менѣ ми се чини, че има нѣщо прѣсилено, както въ смѣтките на г. г. министрите, така и въ изчисленията на онѣзи г. г. оратори, които взеха думата отъ лѣвата страна на народното прѣдставителство. Първите иматъ, естествено, желание да прѣдставятъ дѣлото като дѣло безпорочно, вторите же да го прѣдставятъ въ единъ, по възможностъ, некрасивъ видъ. Истината е на срѣдата, защото, още веднажъ ще кажа, покрай откупването гонѣше се въ случая още и друга една цѣль — признаването на независимостта. За да илюстрирамъ мисълта си, безъ много да ви отегча и азъ съ своите смѣтки, ще се спра на нѣкои много дребни моменти, но които, надѣя се, да подкрѣпятъ достатъчно това мое становище. Напр., г. министърътъ на търговията и земледѣлието, за да оправдае сумата 40 милиона, дадена за откупване на източните желѣзници у насъ, изхожда отъ километрическите доходи на тѣзи желѣзници. Въ основата си идеята може да бѣде права, но ето дѣ тя не държи смѣтка за извѣстни обстоятелства, цѣнни за точната прѣцѣнка на онова имотно благо, което ние откупваме. И най-първо, доходътъ на километръ е изброенъ споредъ резултатитъ на послѣдните години, както и не може друго-яче да бѣде. За щастие или нещастие, ако щете, именно тѣзи години бѣха особено изобилни, та резултатътъ на експлоатацията на желѣзницитъ прѣзъ сѣшитъ години очевидно бѣше сравнително по-благоприятенъ, отколкото нормалниятъ. За туй не е държана достатъчна смѣтка. Послѣ, като се вземе прѣдъ видъ и влиянието, което може да се упражнява на доходността на източната линия съ отвлечането на нейния трафикъ по направление къмъ Бургазъ слѣдъ постройката на тѣй наречената паралелна линия, очевидно, съ доста голѣма вѣроятностъ може да се заключи, че оня критерий, съ който оперира г. министърътъ на търговията и земледѣлието, би прѣтърпѣлъ, може би, едно малко измѣнение. До този резултатъ ще се дойде даже, ако застанемъ на становището, на което застава почтениятъ севлиевски народенъ прѣдставителъ г. Пешевъ, и приемемъ, че и при договоритъ отъ 1899 г., при неизпълнението имъ отъ страна на банковата група, българското правителство, стриктно погледнато, би могло да има право да се разпорежда съ тѣй наречената паралелна линия и да я довърши. Азъ ще прибавя, че сѣщото становище и азъ защитихъ. При всичката опозиция отъ страна на заинтересуванитъ кръгове, азъ изказахъ подобенъ възгледъ въ Народното събрание и, мисля, че ако никне човѣкъ въ кореспонденцията, която се е водила прѣди сключването на договоритъ, а цѣльта, която се е гонила съ тѣхъ — заемниятъ и желѣзно-

пътниятъ — не може да не открие една тѣсна свръзка между двата договора и да се заключи, че ако единиятъ, който насъ интересува — специално договора за заема, е неосъщественъ, трѣбва отъ наше гледище, да се счита за подлежащъ на резилване и вториятъ, който ние сключихме съ голѣми жертви само и само да можемъ да реализираме първия. Но и да не отиваме дотамъ, извѣнъ всѣко съмнѣние е, че договорътъ отъ 1899 г., съ който ние прѣдоставихме на източната компания да експлоатира парчето Нова-Загора—Чирпанъ, изтича слѣдъ 15 години. Слѣдъ тѣзи 15 години България е вече безспорна стопанка на своята линия и може да я допълни и евентуално, особено съ малки диференциални тарифи, да привлече трафика къмъ Бургазъ, толкова повече, че той и при наличността и на непостроеното парче отъ Чирпанъ до Пловдивъ, сѣ пакъ се направлява къмъ Бургазъ. Прочее, съ довършването на тая линия, не подлежи на никакво съмнѣние, че трафикътъ отъ Южна-България ще се движи къмъ Бургазъ и, слѣдователно, ще минава повече по линиитъ на българската държава, отколкото върху компанскитъ.

Г. г. народни прѣдставители! Дълженъ съмъ веднага да забѣлѣжа: азъ не искамъ да правя тукъ тънки смѣтки, защото не ми е това цѣлта. Искамъ само да ви кажа, че при всичкото старание на г. министра на търговията и земледѣлието да оправдае напълно сумата, която той е прѣдложилъ и която е легнала въ основата на договоритъ, сѣ има нѣкои елементи, които не сѫ взети въ внимание. Цифрата, отъ която той изхожда, по моето схващане, сѣ би трѣбвало да подлежи на извѣстно измѣнение.

Така сѣщо азъ гледамъ и на смѣтките, които нахвърли тукъ прѣдъ васъ г. първиятъ министъръ въ своята рѣчь по случай отговора, на тронното слово, като казваше, че ние сме взели една линия, която ни дала прѣкрасни резултати още въ първата година. Да, ще кажа азъ, но сѣ пакъ съ малка резерва. Ако сѫ получени добри резултати прѣзъ първата година, има изключителни обстоятелства за това, които азъ не мисля, че ще продължаватъ и занепрѣдъ. На първо мѣсто изключително обстоятелство сѫ голѣмото множество войници прѣкарани особено по южно-българската линия прѣзъ миналата година, благодарение на събитията, на които вие бѣхте свидѣтели; а второ, и главно, полученитъ резултати се дължатъ, между другото, и на по-високитъ сравнително тарифи, съ които оперираше компанията на източните желѣзници и които българското правителство, слѣдъ завземането на линията, въ първо врѣме поне, запази.

**Министъръ-прѣседателъ А. Малиновъ:** Г. Даневъ! Една поправка, защото е поправка малка къмъ моята цифра. Именно прѣкарването на войницитъ намали доходността и ако доходътъ, който имаме ние, е достигналъ само до 4.300.000 л

кръгла цифра, а не по-голяма, то е благодарение на това, че вмъсто да пръвозваме стоки, пръвозвахме войници. То е въ наша полза.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Не е влѣзло пръвозването на войниците.

**Д-ръ С. Даневъ:** Компанията на източнитъ желѣзници, споредъ своя договоръ, има право да иска и за пръвозването на войниците.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Да, г. Даневъ, смѣтката на г. Малинова датира отъ 9 септемврий 1908 г., отъ завземането, до 9 септемврий 1909 г.; тъй че, пръвозването на войскитъ отъ нашата държава не е взето въ съображение и ни стотинка не е прибавено въ този доходъ отъ 4.300.000 л. Азъ бързамъ да прибавя, че въ 1907 г. сжщитъ желѣзници сж дали доходъ 4½ милиона и съмъ дълбоко убѣденъ, че съ всичкото измѣнение на тарифитъ, прѣдъ факта, че прѣзъ всѣки 5 години по 5% годишно се увеличава доходността, този доходъ отъ 4½ милиона нѣма да бѣде намаленъ, каквито линии и да строимъ по-нататкъ. Тѣзи линии ще довлѣкатъ даже по-голямъ трафикъ.

**Д-ръ С. Даневъ:** За туй сте виновати вие, защото вие сте въ правото си да прѣсмѣтнете всички онѣзи доходи, които на ваше мѣсто източната компания прибираще.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** За да бѣда точенъ прѣдъ народното прѣдставителство, азъ не ги прѣсмѣтнахъ, защото не щѣхъ да дамъ поводъ за по-нататъшни разисквания.

**Д-ръ С. Даневъ:** Имаште право да ги прѣсмѣтнете.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** Второ, ние си служимъ вече съ новитъ тарифи и съ сезоннитъ тарифи, тъй че, говоренето на г. Христова, че когато ние ще прибѣгнемъ къмъ тѣзи тарифи, ще намалятъ доходитъ, това бѣше едно неправо заключение, защото отъ 1 юлий си служимъ съ тѣзи тарифи, и пакъ получихме тоя доходъ, който азъ ви казахъ.

**Д-ръ С. Даневъ:** Истина е, но резултатътъ, за който вие говорихте, не е само за отъ 1 юлий, а за цѣлата година.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** Да, за цѣлата.

**Д-ръ С. Даневъ:** Значи, въ него влизатъ и постъпления, когато е била въ сила една доста висока тарифа.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** Това е вѣрно.

**Д-ръ С. Даневъ:** При едно нормално развитие на работитъ занапрѣдъ ще имаме по-точни данни,

за да можемъ да се спремъ на една опрѣдѣлена цифра. Засега една малка резерва по отношение на тарифитъ поне ни се налага.

Относително разхода естествено пакъ не мога да не направя една резерва. Г. министърътъ на търговията и земледѣлието каза, че доходътъ на линията прѣзъ по-миналата, 1907 г., е билъ 4½ милиона. Но азъ мисля, че той ще се съгласи съ мене, че ако българската държава влѣзне на мѣстото на източната компания, както прилича, и почне да експлоатира, както тя експлоатира, разносикитъ ще се покачатъ.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Вмѣсто 46 ще бѣдатъ 62.

**Д-ръ С. Даневъ:** Защото коефициентътъ на разходитъ за експлоатацията у насъ е по-голямъ, отколкото у източната компания. Разницата може да не бѣде голѣма, но азъ не ви правя подробни изчисления, а се задоволявамъ съ една само резерва.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** Това е вѣрно.

**Д-ръ С. Даневъ:** Не желая да бѣда криво разбранъ, но още една малка резерва ще трѣбва да се направи. Вие знаете какъ се поддържаха източнитъ линии. Ние, при всичко че сме новаци въ желѣзнопътното дѣло, може да се каже, че доста добръ поддържахме нашата линия. Ония, обаче, които сж минавали прѣзъ източнитъ линии прѣди завземането имъ, знаятъ въ какво печално положение се намираха тѣ. Ако искаме да приложимъ и по тѣхъ оная скоростъ въ движението, каквато ние имаме въ Сѣверна-България, и, слѣдователно, да употребимъ тежкитъ машини, които имаме, очевидно, че линиитъ ще се нуждаятъ отъ единъ основенъ ремонтъ, който, ако се вземе въ внимание, ще повлияе неблагоприятно на резултатитъ на експлоатацията.

Рѣчта ми, още веднажъ казано, не е да ви правя подробна смѣтка, а да се спра на нѣкой и другъ моментъ, който би далъ всѣкому право да приеме съ резерва резултатитъ, за които говори г. първиятъ министъръ, или пъкъ оня критерий, съ който ще оперира и оперира г. министърътъ на търговията и земледѣлието.

Въ тоя редъ на мисли азъ ида и на изчисленията на г. министъръ Саллабашева, не за да ги одобря, г. г. народни прѣдставители, но не пъкъ и да ги подложя на строга прѣцѣнка. Азъ искамъ едно само да се забѣлжи, и това е, чини ми се, актъ на справедливостъ, който ние сме длѣжни да извършимъ въ дадения случай. Ако г. министърътъ на финанситъ въ миналата сесия на Народното събрание държи извѣстната рѣчь по оцѣнката на източната линия, направи го не за да каже послѣдната дума по прѣговоритъ по откупването на желѣзниците, а за да може косвено нѣкакъ да повлияе върху когото се слѣдва, въ смисълъ че

всѣкакви прѣкалени претенции си нѣматъ мѣсто, защото, оцѣнена линиията трѣзво, тя би прѣдставила стойностъ много по-малка, отколкото сумата, която се искаше. Азъ поне така схващамъ намѣрението, което миналата година имаше г. министърътъ на финанситѣ. Естествено, отъ туй гледище, неговата смѣтка не може да претендира на точностъ и не може, слѣдователно, да се защити, но нѣма защо и да се атакува. Едно, което искамъ да наведа отъ тази смѣтка, е, че когато се откупува линия, каквато е южно-българската, не влизатъ въ смѣтка само елементитѣ отъ които се състои тя, а и други съображения — съображения политически, имащи за цѣль улеснението акта за независимостта. Тамъ г. Саллабашевъ бѣше правъ и каквото и да се казва, азъ съмъ дълбоко убѣденъ, че ако изпратѣхме г. Ляпчева днесъ слѣдъ признаването на независимостта да води прѣговори за откупуване на южната линия, той би ималъ съ какво да защити каузата на българското правителство, вънъ отъ почвата, на която той се е поставилъ. Азъ съмъ дълбоко убѣденъ въ това и мисля, че той би го направилъ съ успѣхъ. Обаче азъ съмъ длъженъ въ справедливостта си да изтъкна, че въпросътъ за откупуването на желѣзницитѣ бѣше прѣилетенъ съ въпроса за независимостта и че, слѣдователно, откупуването не можеше току-тъй да бѣде само чисто търговска операция. Естествено, ние трѣбваше да заставемъ на едно какво-годѣ становище, за да се види, че искаме да бѣдемъ справедливи, но все пакъ трѣбваше нѣщо да поотпуснемъ. Това е моето схващане. Съ тия малки резерви операцията е обяснима. Касаеше се да се постигне единъ политически резултатъ, който безъ жертви не може да се постигне. Една малка частъ отъ тѣзи жертви ще се намѣри и въ смѣтката по откупуване на желѣзницитѣ. Така азъ схващамъ въпроса по откупуването на желѣзницитѣ, въ свръзка съ признаването на независимостта.

Сега минавамъ, г. г. народни прѣдставители, на откупуване на независимостта въ строгата смисълъ на думата. Ние не искахме да плащаме — и това бѣше логичното. Плащаме, защото Южна България бѣше частъ, така да се рече, отъ Турската империя. Ние скѣсвахме връзкитѣ, които я свързваха съ Отоманската империя, съ това заедно трѣбваше да се прѣкъснатъ и плащанията, които ни се налагаха отъ прѣдидното международно положение на Южна България. Но другата страна съвсѣмъ по особенъ начинъ схващаше послѣдствията отъ провъзгласяването на независимостта. Тя мислѣше, че независимостта трѣбва да се откупи, и то колкото се може съ голѣми жертви. Когато заставаме на тази почва, да прѣпѣняваме жертвитѣ по независимостта, трѣбва да имаме прѣдъ видъ не само онуй, което намъ се ще, но и онова, което се прѣдвява и отъ другата страна, крѣпена отъ европейскитѣ капиталисти. Тогава само ще бѣдемъ справедливи. При наличността на тѣзи двѣ становища, на почтенно разстояние едно отъ друго,

ние се помжчихме да напуснемъ първоначалното си становище и прѣдложихме въ края на крайщата една сума отъ 40 милиона лева. Жертва, нѣма съмнѣние, ние съ това принесохме, но жертвата туку очевидно не се спрѣ. Има и други; вие ги четете помежду линиитѣ въ договоритѣ. Отстъпихме и отъ претенциитѣ си по откупуване на варненската линия, имаме жертви въ разносикитѣ по експлоатацията и т. н. Но всичко това не бѣ достатъчно — трѣбваше да ни се притекатъ на помощъ и руситѣ, за да можемъ да излѣземъ изъ трудното положение. Г. първиятъ министъръ отговори, че това е станало вслѣдствие особено стечение на обстоятелствата. Фактътъ, обаче, за тази помощъ е налице и за него нѣма какво да се говори. Прочее, нашата независимостъ коштува не само това, което ние дадохме, което ние похарчихме, но и това, което и други дадоха за насъ: една сума отъ 43 милиона лева пое на себе си руското правителство. Вънъ отъ туй — защото и това не бѣше достатъчно — то ни направи и друга една отстъпка или, по-добрѣ, и друго едно добро, защото установи се, щото плащането на нашия дългъ, колкото ние го опрѣдѣляхме, да се изплаща съ единъ анюитетъ отъ 4.085.000 л., което прѣдставлява една кредитна операция по  $4\frac{3}{4}\%$  лихва, при курсъ *al pari* — операция, каквато ние, при днешното положение на работитѣ, не можемъ достигна, нито ние, нито руситѣ. Послѣдниятъ  $4\frac{1}{2}\%$  руски заемъ, както ви е извѣстно, се издаде съ курсъ 90 и днесъ, подиръ една цѣла година, още не е достигналъ *al pari*, а ние, ако може да се реализира заемътъ, за който правителството прѣговаря, ще имаме типа  $4\frac{1}{2}\%$  съ единъ курсъ отъ 86—87. Вие виждате, колко е грамадна разницата между условията, които ни прѣдложи руското правителство, и условията, които ние намѣрваме на европейскитѣ тържища. Г. г. народни прѣдставители! Не трѣбва да изпускаме изъ прѣдъ видъ тѣзи обстоятелства, когато искаме да подведемъ подъ единъ знаменателъ направеното. При тази обстановка, азъ бихъ мислилъ, че най-право е да не правимъ никакви меркантилни смѣтки, защото, когато българското правителство, по благоволенieto на Русия, намира единъ заемъ съ  $4\frac{3}{4}\%$  *al pari*, безъ всѣкакви гаранции, когато, връзъ туй, българското правителство се улеснява съ единъ даръ отъ страна на Русия въ размѣръ на 43 милиона, очевидно, че е смѣшно да правимъ смѣтка. Ако въпросътъ е да правимъ смѣтки, трѣбва да ги направимъ по-скоро за другата страна, отъ турска страна. А безспорно е, че Турция печели отъ тѣзи операции, тя използва положението, ти получи една сума отъ 104 милиона, която по  $5\%$  — да не вземаме по-голѣма лихва, нормалната сега за источнитѣ държави — дава ѝ една рента отъ 4.200.000 л., когато тя въ видъ на данъ отъ Южна България получаваше една сума само отъ 2.950.000 л. Прави това, не за да намали значението на извършеното, нито пъкъ да порица въ какво-годѣ пра-

вителиството, но отъ желание, когато си уреждаме напипъ дребни смѣтки, да не изпущаме изъ прѣдъ видъ помощта, която ни се даде. Като констатираме тази помощъ, нека да кажемъ „спасибо“ и да отминемъ. Нѣма какво да се спираме по-надълго на този въпросъ. Въ противенъ случай, менѣ ми се чини, че ще трѣбва да прѣцѣнимъ и жертвитѣ, които напипъ приятели сж направили за насъ. Нека не забравяме, че тѣ се лишиха отъ орџиие, съ което можеха да опериратъ евентуално и въ наша полза. Силата на напипъ приятели е и наша сила и всѣка жертва, която сж направили тѣ за насъ, е жертва направена косвено и отъ наша страна. Но азъ не искамъ да отидемъ дотамъ и затова мисля, че е логично да не правимъ тънки смѣтки, за каква дѣна сме получили напипата независимостъ. Тѣй или итъкъ, независимостта я имаме; а че жертви трѣбваше да се направятъ, е безспорно: направи ги Австрия, трѣбваше да ги направимъ и ние. Нѣма, освѣнъ да подчертаемъ факта за помощта, която ни се даде отъ Русия, и да чувствуваме дългъ, да съобразяваме нашето поведение съ чувствата и съображенията, които сж диктували на Русия нейната намѣса въ нейна страна. По този начинъ, мисля, ще постигнемъ най-добри спрѣмо насъ си и най-благородно спрѣмо онѣзи, които ни се притекоха на помощъ.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ ви казахъ, че Турция е излѣзла съ значителни вигоди отъ настоящето положение — отъ положението, създадено слѣдъ прокламирање на българската независимостъ. Турция си получи това, което мислѣше да получи; получи, може би, и нѣщо повече. По тоя начинъ ние уредихме всичкитѣ си дребни смѣтки съ нея. Азъ жедяхъ само едно: да можеше, вслѣдствие на всички тѣзи жертви, които се направиха отъ насъ и отъ напипъ приятели, да се установи единъ траенъ редъ на нѣщата между насъ и отоманската империя, едно отношение на добро съсѣдство, за което сж налице всички условия. Азъ се лаская да вѣрвамъ, че туй, което не е станало веднага подиръ провъзгласяването на независимостта, или же малко по-късно, въ момента на подписването договоритѣ, че то ще се постигне съ течение на врѣмето. Думитѣ, които се изказаха отъ тая трибуна, по случай отговора на тронното слово, ми се чини, сж достатѣчни да разсѣятъ всѣко сериозно съмнѣние, което биха имали на брѣговетѣ на Босфора спрѣмо България. Ако България прие да плати всичко — и въ широкъ размѣръ — което дължи на Турция, менѣ ми се чини, че врѣме е и отъ другата страна да се взратъ въ начѣна, по който ние сме гледали на тия въпроси, и да прѣцѣнятъ добрата воля, която ни е въодушевлявала. Този начинъ на ликвидирање миналото показва, че колкото ние и да се дѣлимъ, не сме далечъ отъ да подадемъ ръка на онѣзи, съ които вчера сме били свързани съ връзкитѣ на васалството. И тази добра воля, тѣзи добри намѣрениа у насъ, чини ми се, че е врѣме

да се прѣцѣнятъ по достоинство и както прилича въ столицата на съсѣдната империя. Това може да се диктува — и убѣденъ съмъ, че се диктува — и отъ български интереси, но то е и въ интереса на самата съсѣдна империя, защото, слѣдъ уреждането на всички висящи въпроси, полето ще бѣде разчистено и не остава нищо, което да прѣчи за сближаването на двѣтѣ държави, за да могатъ да вървятъ напредъ по пътя на всестранното културно и вътрѣшно политическо развитие. Това е едно благопожелание толкова въ наша полза, колкото и въ полза на съсѣдната империя. Менѣ ми се чини, че както ние, така и напипъ съсѣди иматъ нужда отъ такива благопожелания, защото полето за вътрѣшна творческа дѣятелностъ е толкова широко у насъ, колкото и у тѣхъ. Отъ това становище азъ съжалявамъ, че врѣмената не сж позволили, като кѣсаме известни връзки, да можемъ да ги замѣстимъ съ други и по този начинъ да дадемъ едно видимо доказателство за налицността на допирни точки между насъ и съсѣдната империя. Прави алузия на усилията на нашето правителство да свърже нашата желѣзнопътна мрѣжа съ турската, както и на усилието му да се прѣмахнатъ всичкитѣ митнически прѣчки на границитѣ на двѣтѣ държави. Дѣйствително, когато говоримъ за свързване на желѣзнопътни мрѣжи, ще оставимъ на всѣка страна да прѣцѣни прѣимствата и несгодитѣ, които тя намира отъ свое гледище за сключването на желѣзнопътнитѣ мрѣжи на една или на друга точка; но, менѣ ми се чини, че колкото и да даваме това право на съсѣдната империя, да може да обсъжда въпроса за свързването на двѣтѣ желѣзнопътни мрѣжи отъ свое гледище, азъ — право да ви кажа — не разбирамъ, какви сериозни мотиви, напр., има да могатъ напипъ мрѣжи да се свържатъ на едно или двѣ мѣста повече. Нашето гледище по този въпросъ е: да може България да се приближи до турската империя, до западната ѝ половина, а чрѣзъ това да добие и прѣкъ пътъ за Адриатическо море; защото линията Кюстендилъ—Куманово е само едно звѣно отъ желѣзнопътната верига, която ще ни заведе на единъ или другъ пунетъ на това море. Ако това е така, отъ гледището на турската империя, установяването на тѣзи съобщения би могло да бѣде само привѣтствувано, защото то ще покаже, че, за да се развива България, има нужда да мине прѣзъ турска територия, че турската територия става съединително звѣно между западъ и България. Отъ туй гледище, прочее, далечъ отъ да се засѣгатъ нѣкакви нейни интереси, азъ мисля, че съ прокарването на проектираната линия се повдига значението на турската империя.

По въпроса за митата нѣма да говоря, защото не искамъ да повторя това, което казахъ по отговора на тронното слово. Азъ по този въпросъ завършвамъ съ благопожелание, щото, както отъ наша страна, така и отъ страна на съсѣдната империя, да се хвърли едно було на миналото и да

се заживѣе единъ новъ животъ. Не можемъ да живѣемъ само съ възпоминанията на миналото. И вчерашнитѣ неприятели, при едно по-трѣзво схващане на обстоятелствата, днесъ могатъ да станатъ приятели и да си подадатъ ръка. Историята е тукъ, за да ни потвърди основателността на подобна мисль: въ 1866 г. разривътъ между Прусия и Австрия бѣше пълнъ, но това не попрѣчи на първата, и слѣдъ като излѣзе побѣдителка въ войната въ 1866 г., и особено по-ѣсно, да намѣри възможностъ да се приближи до вчерашната си съперница и да върви заедно съ нея. Азъ, прочее, не мисля, че на българо-турскитѣ отношения ще тежи миналото. Напротивъ, ще очаквамъ, отъ ясното схващане на работитѣ отъ страна на държавницитѣ тукъ и въ Турция, да се разсѣятъ и послѣднитѣ облаци на недовѣрие и двѣтѣ държави да застанатъ на една почва и да могатъ по този начинъ да осигурятъ единъ траенъ миръ на Балканския-полуостровъ, толкова необходимъ намъ, както и за нашитѣ съсѣди.

Г. г. народни прѣдставители! За да видите, догдѣ българската държава е отишла въ своитѣ аванси спрѣмо съсѣдната империя, достатъчно е да се спрете на втората конвенция, която ни се прѣдлага за одобрение — къмъ конвенцията по тѣй наречения — мюфтийски въпросъ. Азъ и по този въпросъ ще заста на особено гледище, защото бихъ желалъ да оставимъ по-дребнитѣ питани настрана и да вземемъ по-крупнитѣ. Съ тази конвенция, ние, безъ да отнемаме какво-годѣ право на нашитѣ съграждани турци — напротивъ, въ силата на нашия основенъ законъ, като ги поставяме наравно съ мѣстнитѣ жители — имъ гарантираме пълно тѣхния личенъ статусъ, както това е било досега. Нѣщо повече: по въпроситѣ, свързани съ този личенъ статусъ, ние имъ отваряме широко вратитѣ да минаватъ и нашитѣ граници и евентуално да дирятъ правда въ чужда държава. На гледъ това е една ересь. Всичкитѣ държави сж, казва, независими и никоя не може да остави своитѣ подданици да се взираатъ задъ своитѣ граници навънка. То е дѣйствително тѣй. Държавитѣ сж толкова честолюбиви, толкова задирчиви, когато се касае за тѣхнитѣ суверени права, че тѣ не търпятъ ни най-малката сѣнка, която се хвърля на положението, което тѣ, като държави, трѣбва да заематъ. Но всичко това не прѣчи въ дадения случай да сме били добръ вдъхновени да дѣйствуваме друго-яче. Една резерва само бихъ могълъ да направя — а именно вмѣсто да бжде това, което се съдържа въ протокола, единъ двустраненъ договоръ, азъ щѣхъ да прѣдпочета да го бѣхме дали ние отъ себе си съ единъ вжтрѣшенъ актъ, не за друго, само да не изглежда, че ако ние възприемаме идеята, която е легнала въ основата на протокола, правимъ го по принуждение, защото сме заставени, а отъ голѣмото желание да удовлетвори́мъ всецѣло нашитѣ съграждани мюсюлмани, и по този начинъ да дадемъ едно ново

доказателство на нашитѣ съсѣди, колко ние, като поставяме на подобающата висота тѣхнитѣ едновърци тукъ, скжпимъ за добритѣ отношения съ съсѣдната империя.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Г. Даневъ! Съ Ваше позволение.

**Д-ръ С. Даневъ:** Заповѣдайте.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Дълга да изкажа впечатлението си по този въпросъ въ Цариградъ, че дълбоко съмъ убѣденъ, какво тѣзи хора, които третираха този въпросъ съ мене, сж при убѣдението, че ако България допусна този мюфтийски договоръ, тя го допуска по добрата си воля.

**Д-ръ С. Даневъ:** Азъ за себе си лично съмъ на сжщото мѣние, защото азъ не мога никогажъ да допусна, че Вие сте били принудени да го приемете. Напротивъ, искамъ да оправдая това, което се извърши съ по-широко схващане на българо-турскитѣ отношения. Идеята за модерната държава, въ свръзка съ идеята за народността, прѣминава, г. г. народни прѣдставители, прѣзъ нѣколко фази отъ началото на миналото столѣтие. Първитѣ националисти, въ модеренъ смисль на думата, сж французитѣ. Но тѣ чудно оперираха; тѣ оперираха съ силата на убѣдението, съ широката политическа свобода, съ културата, съ всестранното економическо развитие, и можаха да привържатъ къмъ голѣмия французки народъ елзасцитѣ, макаръ че послѣднитѣ говорятъ германско нарѣчие. На изтокъ идеята на народността, толкова благородна въ началото на миналото столѣтие, се изроди отчасти и ние сме свидѣтели на тѣсногруденъ патриотизмъ, на пагубенъ шовинизмъ, който като че ли създава пропасти между малкитѣ държави. Менѣ ми се чини, че това е сжdboносно за бжджето на малкитѣ държави. Ако ние можемъ по нѣкакъвъ начинъ да съборимъ тѣзи огради, които сж се издигнали помежду ни, да запълнимъ безднитѣ, които сж изкопани — ние сме направили едно добро дѣло, ще кажа азъ. И ако е било нужно въ дадения случай да дадемъ доказателства за нашето широко схващане на нѣщата, е добръ, дали сме ги. Убѣденъ съмъ, че съ това нѣма нажърнени български интереси. Ние имаме днесъ, при едно население отъ 4¼ милиона, 450 хиляди мюсюлмани и около 150—180 хиляди души други народности. Менѣ ми се чини, че българскиятъ народъ, който се показва толкова жизнеспособенъ досега, нѣма за какво да се стрѣска отъ наличността на ½ милионъ инородци. Нашата задача, нашата мисия въ бждже ще бжде, не да се отнасяме къмъ тѣхъ дребно, ами да ги третираме, по примѣра на французитѣ, съ онази широчина на възгледитѣ, която можа да привлече другоезиченъ народъ къмъ французитѣ и да образува съ него едно тѣло. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) Туй е идеалътъ, къмъ който трѣбва да се стремимъ и ще успѣемъ. Азъ ви казахъ, че ние

сме тукъ на най-интересното мѣсто на Балканския-полуостровъ и, за да можемъ да използваме това положение, ние трѣбва да имаме непрѣмънно една извѣстна широчина въ възгледитѣ. Тая широчина нека я приложимъ тамъ, дѣто можемъ безпрѣпятствено да дѣйствуваме — вътрѣ въ границитѣ на България. И когато мюсюлманското население тукъ, въ България, бѣде не само поставено наравно съ насъ, но даже и привилегировано, бѣдете увѣрени, че въ неговото лице ние ще имаме онѣзи убѣдени апостоли за тѣснитѣ, интимнитѣ връзки между балканскитѣ племена. Говорихъ за Франция, говорихъ за французката култура; но вие знаете ли какво е положението на алжирския мюсюлманинъ? Той има право, неговиятъ личенъ статусъ е запазенъ, но той е гражданинъ второстепененъ. Ние като запазваме за нашето мюсюлманско население онуй, което му е на сърце — религията и всичко онова, което е свързано съ религията — поставяме го още наравно съ българскитѣ граждани; повече отъ това не можемъ да извършимъ. Който иска да гледа каква е българската политика не на думи, а на дѣла, нека се взре въ това, което става у насъ, и тогава той ще се убѣди, че ние дѣйствително сме хора съ широкъ погледъ и че въ такива хора може да се има вѣра. Когато отъ нашитѣ уста излизатъ думи за едно по-широко схващане на бъдещата балканска политика, е добръ, това сж думи, които излизатъ изъ дълбочината на нашето убѣждение.

**Д. Мишевъ:** Вѣрно!

**Д-ръ С. Даневъ:** Г. г. народни прѣдставители! Азъ не искамъ много да ви отегчавамъ и свършвамъ, защото, което имахъ да кажа, го казахъ. Сжщественото е това: политическата независимостъ добихме; съ жертви — безспорно, защото има дадени жертви, и тѣзи жертви ние ги носимъ заедно съ братския намъ народъ, който ни се притече на помощъ. И дѣйствително, въ единъ мжченъ моментъ, тогава, когато усилията на всички бѣха насочени, за да запазятъ, да оградятъ току-що прогласената независимостъ, ние рискувахме да видимъ, тя да се разклаща отъ тамъ, отъ дѣто най-малко се надѣвахме. Опитътъ биде осуетенъ, благодарение на великодушieto на нашитѣ освободители. Слѣдъ всичко туй нека туримъ точка на дѣлото на независимостта. Ако тя и да ни струва милиони — азъ ще го кажа откровенно — тѣзи милиони лесно ще се понесатъ, ако се схване дълбоката смисълъ на събитията, които прѣживѣхме, и ако, съобразно съ тѣхъ, бѣде насочена и кристализирана нашата вътрѣшна и външна политика. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството)

**Прѣдседателтъ:** Има думата г. Георги Данаиловъ.

**Г. Данаиловъ:** (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Не безъ вълнение излизамъ на три-

буната по въпроса, който е прѣдставенъ на наше третиране, защото се тревожа отъ мисълта, да-ли ще мога да привнеса и азъ що-годи освѣтление въ всичкитѣ онѣзи тежки проблеми и отговорности, които се прѣдставятъ тукъ прѣдъ насъ за разрѣшение. Но смѣтамъ се, тѣй или инакъ, прѣдизвиканъ да сторя това, едно, поради обстоятелства, които се развиха прѣзъ послѣднитѣ рѣчи по сжщия този въпросъ и, друго, отъ единъ — да кажа — истински вътрѣшенъ мотивъ, че когато тукъ отъ нѣкои уважаеми оратори се излагаха нѣкои факти, факти облѣчени съ цифри, слѣдователно, споредъ разбирането на човѣшкия разумъ, неоторими, азъ скачахъ на мѣстото си отъ нетърпѣние за формата, въ която тѣзи факти се обличаха и за оная голѣма доза неискреностъ, която съзнателно се влагаше въ тѣхъ. Това, казвамъ, ме прѣдизвика и ако азъ съ моето говорене не ще мога да влѣя нова свѣтлина, ще ми бѣде позволено поне да изправа нѣкои отъ тѣзи неправилно изнесени прѣдъ васъ факти и цифри.

Договоритѣ, които ще трѣбва да гласуваме днесъ или утрѣ, както знаете, дохождатъ да завършатъ двѣ исторически събития: завземането на източнитѣ желѣзници и, слѣдователно, отговарянето на единъ отдавна натезжѣлъ въпросъ отъ първостепенна економическа стойностъ за държавата и, на второ мѣсто, въпросътъ за българската независимостъ. И когато ние трѣбва сега да дадемъ нашето одобрение на тѣзи два акта, да ги завършимъ, тѣй да се каже, исторически, ние не можемъ, както, за съжаление, правѣха голѣма частъ отъ ораторитѣ, що говориха прѣди мене, да се спремъ само на тѣзи два договора изолирано, въ рамкитѣ на онѣзи само нѣколко параграфа, които сж сложени прѣдъ насъ за утвърждение, защото тѣзи два договора не сж само нѣколкото параграфа съ извѣстно съдържание, но тѣ включватъ въ себе си цѣла една епоха, цѣла една борба — борба на българското правителство, съ всичката оная мощъ, съ която Европа е оковала народитѣ на Балкана прѣзъ течение на врѣмената; и като е тѣй, ние ще можемъ да разберемъ тѣзи договори и ще можемъ съзнателно да вдигнемъ или не ржката си за тѣхъ или противъ тѣхъ само тогава, когато ги обсъдимъ съ сложността на всичкитѣ онѣзи събития, които се развиваха около тѣхъ. И азъ, като се придържамъ о този принципъ, ще искамъ отъ васъ позволение да обгърна не широката история на въпроситѣ, но онѣзи цѣлни факти, около които се движеще и бѣше заставено да се движи българското правителство, прѣизпълнено на всѣки единъ моментъ, както това никой българинъ нѣма да откаже, отъ пълното съзнание на своя дългъ и на своята отговорностъ.

Дойде изненадано 22 септемврий. Единъ отъ почитаемитѣ оратори, г. Теодоръ Теодоровъ, каза: „Какво вие направихте? Това е фактъ отдавна свършенъ. Вие само дойдохте да го оформите.“ Противъ това цѣкъ обществото казваше: „Бъл-

гарското правителство извърши единъ актъ на насилие върху международнитѣ трактати.“ И срѣщу думитѣ на г. Теодора Теодоровъ азъ бихъ могълъ да противопоставя думитѣ на именития френски министъръ г. Пишонъ, който по този случай каза: „Българитѣ разкъсаха единъ отъ най-мощнитѣ договори — берлинския.“ Въ сѣщото това врѣме, когато тукъ искаха да прѣдставятъ, като че ли събитието бѣше отъ второстепенно значение, като че ли нѣмаше ние отъ какво да се безпокоимъ, азъ ще искамъ позволения ви да ви повърна нѣколко мѣсеци назадъ и да прочета нѣколко телеграми отъ европейски вѣстници. На 23 септември 1908 г. „Berliner Tageblatt“ пише: (Чете) „Извѣстиятъ отъ Солунъ: Събитието за независимостта и анексията на Босна и Херцеговина централниятъ комитетъ на „Единство и Прогресъ“ смѣта за накрънение правата на Турция и протестира прѣдъ Европа.“ Сѣщиятъ този день „Local Anzeiger“ въ Берлинъ получава телеграма отъ Цариградъ: (Чете) „Младотурскиятъ комитетъ въ едно нощно заседание рѣши: Турцитѣ ще защищаватъ тѣхното царство до послѣдна капка кръвъ. Въпросътъ е за едно българско накрънение на берлинския трактатъ. Турцитѣ протестира прѣдъ силитѣ, подписавши този договоръ.“ А „Frankfurter Zeitung“ отъ 6 октомври/23 септември пише: (Чете) „Извѣстиятъ отъ Константинополъ, че прѣдстои едно частично мобилизиране на македонскитѣ редици войски.“ Ето ви една картина на събитието, при което въ първия моментъ трѣбваше да дѣйствува българското правителство. Но по-нататъкъ българското правителство отправя една окръжна нота за станалото събитие на европейскитѣ сили, която ще ми позволите да прочета: (Чете) „София, 26 септември. Българското правителство, чрѣзъ своя министъръ на външнитѣ работи, извѣстява слѣдното: Князь Фердинандъ прокламира съединена Северна и Южна-България въ царство. Министърътъ на външнитѣ работи като извѣстява това радостно извѣстие на чуждитѣ прѣдставители, моли ги да увѣдомятъ своитѣ правителства, за да може този актъ отъ национална потребност да бѣде признатъ. При това се извѣстява на дипломатическитѣ прѣдставители, че България ще си даде всички усилия, за да може да запази, както и досега, мира на Балканитѣ. Но принудятъ ли ги обстоятелствата, българитѣ ще станатъ като единъ човѣкъ противъ оногава, който ще иска да попрѣчи на тѣхното свето дѣло.“ Азъ мисля, че само тѣзи нѣколко картини и спомени, заети отъ първоизточникитѣ имъ, сѣ достатъчни да очертаятъ политическата психология на оная епоха, която настана въ България отъ 23 септември насамъ и, слѣдователно, на оная трудна политическа проблема, която тежеше надъ демократическото правителство за разрѣшаване. И отъ тѣзи моменти, при тѣзи затруднения, се захваща, дѣйствително, борбата на българското правителство. Ние сме още живи свидѣтели на всичкитѣ тѣзи

отдѣлни факти, за да има нужда да ги повтарямъ. Но за да прѣдстави настроението по онова врѣме, впечатленията отъ което сѣ вече изгладени, ще ми позволите само съ нѣколко думи да обвърна вниманието ви, че още въ първата нота на уважамия министъръ на външнитѣ работи личеше мотивътъ: „Ние ще бждемъ мирни, ние никого нѣма да закачаме, но ние сме готови всички да пролѣемъ кръвъ, ако нашето право бѣде по единъ или другъ начинъ настѣпено.“ И тукъ, благодарение на намѣсата на европейскитѣ сили, които отведнажъ разбраха сериозността на събитието, се захванаха, както знаете, прѣговоритѣ между българското правителство и турското въ Цариградъ, т. е. се захвана третиятъ договоръ, който едвамъ слѣдъ толкова мѣсеци можа нашиятъ министъръ на търговията и земледѣлието, уважамиятъ г. Ляпчевъ, благополучно да завърши. И този договоръ се развиваше и мина прѣзъ една извънредно тежка атмосфера. Да не отивамъ много надалечъ. Нека ми бѣде позволено да направя нѣколко само скици на настроението въ мѣрдаваното европейско обществено мнѣние. На 17 октомври новъ стилъ, то ще каже 4 октомври старъ стилъ, сѣщата тази година, въ в. „Neue Freie Presse“ се срѣща една статия за събитията на Балканитѣ и за европейското тържище, сир. разглежда се тѣхната цѣна отъ економическо гледище, и тукъ, когато разсѣждава авторитетниятъ авторъ, прави прѣдположение, какво положение настана на европейското тържище поради новото събитие и буквално казва между другото слѣднитѣ думи: „Българитѣ ще бждатъ длъжни да платятъ оная желѣзница, която заеха насила отъ компанията на източнитѣ желѣзници, и тази желѣзница ще бѣде платена съ една сума отъ 100—150 милиона франка.“ Не само туй. България, казва, има да се разплати още и съ Dette publique за дълга на Източна-Румелия, който не е една ефимерностъ както искаха да кажатъ тукъ толкова авторитетни оратори, лични свидѣтели на нашата минала история, а е резултатъ отъ трактати, отъ договори; влиза даже въ самия статутъ на Източна-Румелия. И тукъ се казва, че България едва ли ще може да се разплати съ Dette publique съ 100 милиона лева. И така, казва авторътъ, България ще трѣбва да изтегли отъ европейското тържище една четвъртъ милиардъ лева. При наличността на тоя фактъ, нѣма нужда да се обръщаме къмъ онѣзи фантастични цифри, които Турция прѣдстави изведнажъ на българския делегатъ, и споредъ които България трѣбваше да се разчисти съ нѣколко стотици милиона.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** 650 милиона лева.

**Г. Данакиловъ:** Благодаря, г. министре. — Цѣли 650 милиона лева! То бѣше първиятъ моментъ на настроението. Вие знаете какво направи по онова врѣме българското правителство: то повика назадъ

г. министра Ляпчевъ. Ала и при това именно тежко настроение, отъ друга страна, Турция се опита по другъ още начинъ да възбуди българското честолюбие, да застъпи стремежа на България да излъже така лесно отъ това международно задължение и поиска да завземе една извѣстна частъ отъ нашата територия. Събитията, слѣдователно, вървѣха много послѣдователно едно подиръ друго, тѣ не сж ни най-малко резултатъ на нѣкакъвъ си *faux pas*, лъжлива стѣпка на българското правителство; нѣкъдѣ това не видѣхъ и нѣма да забѣлѣжите нѣкъдѣ записано При това положение на работата, сир. когато се обяви мобилизацията на историческата Тунджанска дивизия, както се изрази г. министъръ-президентътъ, събитията захванаха още по-бързо да се редятъ, и ние виждаме всичкитѣ велики сили да възприематъ по-раншната инициатива на Франция и нейния президентъ, т. е. да се повдига въпросъ, че България ще трѣбва да плати. Не само по всичкитѣ европейски вѣстници, които идваха и ни освѣтляваха за събитията, се разнасяше, че българиятъ е единъ способенъ платецъ, че този здравъ работникъ ще може да понесе всѣкакви материални задължения; не стигахме това, а както казахъ, Турция се опита по единъ особенъ начинъ да възбуди честолюбието на българското правителство, като повдигна прѣдъ него значението на отговорността, която му прѣдстои въ тѣзи събития, които има да се рѣшаватъ. И безъ да се простирамъ и тукъ въ подробности, ще покажа, както, напр., това може да се види на 25 февруарий новъ стилъ 1909 г., че Англия, въ лицето на държавния секретаръ Грей, се мѣси вече въ разрѣшеніето на събитията и прѣдлага едно финансово обезпечение, въ свръзка съ онова прѣдложение, което току-що направи Русия. Безъ да разглеждамъ това прѣдложение, макаръ че то за нашата история е извънредно интересно, то внесе окончателно убѣждението, че трѣбва да плащаме. Това прѣдложение, както знаете, и въ европейския печатъ даже въ първия моментъ се нарече наивно. Но както и да е, положението се изправи, разбиранията на двѣтѣ страни се уясниха, и ние се явяваме най-сетнѣ прѣдъ оня моментъ, когато Русия, за да може да тури единъ край на туй положение на настроението между двѣтѣ страни, както и единъ редъ на събитията, затуй, защото, както знаете, отъ друга страна огънятъ се подклаждаше отъ онѣзи недоразумѣния, които съществуваха между Австрия, нейнитѣ тенденции, нейното честолюбие, и другитѣ европейски страни; казвамъ, бързаха да турятъ единъ край на работитѣ на България, а като резултатъ на туй се явява извѣстниятъ протоколъ между Русия и Турция, който протоколъ обгрѣща, между другитѣ въпроси, именно финансовия въпросъ, дѣто се казва, че Русия, като отстъпва 40 анюитети на своитѣ вземания отъ турцитѣ въ размѣръ на 125 милиона лева, поема срѣщу тая сума онѣзи задължения, които България, споредъ разбирането

на Турция, трѣбва да изравни къмъ нея, а тѣзи задължения се явяватъ: отъ една страна, около 40 милиона лева, които трѣбваше да се дадатъ за давнината на Източна-Румелия, други, около 40 милиона лева, за 310 км. желѣзница, и най-сетнѣ, около 2 милиона лева, за различни недобори и други вземания на линията Бѣлово-Вакарелъ, а най-послѣ, и 43 милиона лева, като противодѣлїе на онѣзи собствениности и домени, които турското правителство отстъпва въ Източна-Румелия и въ България окончателно на българитѣ. Този договоръ, слѣдователно, трѣбваше да уреди веднажъ завинаги отношението между Турция и България. И тукъ отново се захващатъ, както знаете, прѣговори между г. Ляпчева и турския министъръ на външнитѣ работи, Рифаатъ паша. Тѣзи прѣговори не бѣха току тѣй, както често пѣти въ нашата преса се говори, натѣмени, нагодени отъ другитѣ сили, и за насъ оставаше само да отидемъ на готово и да подпишемъ. Не! Тѣзи прѣговори, г. г. народни прѣдставители, прѣдставяваха пакъ една голѣма борба, която, за честъта на страната, може да се издържи докрай. И че борба е имало, нѣма нужда да отиваме много надалечъ; доста е да си спомните оня пасажъ отъ руско-турския договоръ, който срѣщнахме наврѣмето публикуванъ въ цариградскитѣ вѣстници. Вие ще видите, че въ договора, който първоначално бѣше сключенъ въ Петербургъ, българското правителство трѣбваше да плати, освѣнъ тѣзи суми, които се говорѣха, въ размѣръ на 80, или 82 милиона лева съ другитѣ прибавки, срѣщу 125 милиона лева, които приема турското правителство, но още и да плати оная частъ мѣсечни платки на дълга на Източна-Румелия, които се слѣдватъ на Турция отъ 22 септемврий насамъ до деня, когато договорътъ бѣде сключенъ. И за наше очудване, ние виждаме въ договора, който ни е прѣдставенъ тукъ, както това може да забѣлѣжите и въ публикациитѣ на цариградскитѣ вѣстници, едно съвсѣмъ друго положение, отъ което излиза, че българското правителство ще плати 5% лихва на оная сума, която то дължи на турското правителство срѣщу данъта на Източна-Румелия отъ 22 септемврий насамъ до подписването на настоящия протоколъ. Вие виждате, г. г. народни прѣдставители, едно съществено измѣнение на договора между Русия и Турция, едно измѣнение не само въ неговитѣ финансови послѣдствия, но едно измѣнение, което има така сжщо голѣмо политическо и юридическо значение, което засѣга и нашето честолюбие. А това измѣнение, безспорно, се дължи на оная енергия, на оня интересъ, който е проявило българското правителство и неговиятъ прѣдставителъ въ Цариградъ. Вижда се много ясно, че тамъ не сж само засѣдавали и разговаряли, но че се е водила борба, борба, ще кажа азъ, достойна, за честъта на този народъ, който се управлява отъ днешното демократическо правителство. Тази борба бѣ именно, която може изведнажъ да сломи фантастичнитѣ искания на

Турция, прѣдъявени първоначално, както и онѣзи прѣдложения, които правѣха западно-европейскитѣ сили, макаръ тѣ да бѣха по-малки, сир. до 250 милиона лева.

Договоротъ се сключи и ние се явяваме сега прѣдъ положението да платимъ двѣ суми: едната се отнася до задълженията на Източна-Румелия, възприети и отъ българското княжество по-рано, нейната данъ къмъ Турция, заложена отъ послѣдната къмъ Dette Publique, а другата сума, както се знае, се отнася до източнитѣ желѣзници. Повдигнаха се голѣми спорове не само вънъ, въ печата, изразителъ на общественото мнѣние, но и тукъ, въ Народното събрание: не сж ли тѣзи суми много голѣми, не изразяватъ ли тѣ отъ себе си нѣкакво плащане, което не е нищо друго, освѣтъ едно продължение на старото васално положение на България, или най-малко единъ споменъ за стария васалитетъ на нашето отечество? Ще ми бѣде позволено да се запра тукъ за нѣколко минути и да уясня всичкитѣ въпроси, които се повдигнаха и които, съзнателно или не, се прѣдставляваха тукъ въ една неопрѣдѣлена и противорѣчива форма.

Българското правителство завзе насила източнитѣ желѣзници. Този актъ наврѣмето много се обсъждаше и даже осъждаше, но българското правителство направи една работа, която, ако се повърнемъ малко по-назадъ въ историята на България, въ идеитъ на българскитѣ политически мѣже, ще видимъ, че не е току-тъй случайна. Разгърнете дневницитѣ отъ 1898 г., прѣгледайте рѣшитѣ, напр., на уважаемия г. Найчо Цановъ, ще видите, че той е прѣпорѣчвалъ тъкмо това: източнитѣ желѣзници трѣбва да бѣдатъ завзети насила. Г. Теодоровъ отговори: „Това е мнѣнието на в. „Прѣпоредъ“. Ще каже отъ тукъ, че и г. Найчо Цановъ, и тѣзи, които сж били вънъ, като прѣдставители на извѣстни политически течения у насъ, сж разбирали, какво съ тѣзи желѣзници трѣбва да се разправимъ по единъ опрѣдѣленъ планъ. Искамъ да кажа, не е случайна идея, това не е току-така отведнажъ единъ актъ, както го описватъ нѣмцитѣ, на насилие, на грубостъ, извършенъ върху източнитѣ желѣзници. Тая компания, която толкова години се движеше между насъ, управляваше своитѣ желѣзници, не можеше да не разбере тая атмосфера, не можеше да не бѣде готова на такова едно положение, и, види се, отъ своя страна е дѣйствувала добръ и съ планъ да могатъ да бѣдатъ и нейнитѣ евентуални права запазени. Каза се тукъ, отъ тая трибуна, миналия денъ, че неправилно сж обвинявали онова правителство, което въ 1898 г. е било признало правото на компанията на източнитѣ желѣзници като такава и въ територията на нашето отечество, и се дадоха редъ аргументи. Азъ мисля, че като отговарямъ на тѣзи аргументи, пакъ ще направя добръ да посоча онзи моментъ отъ епохата, която се развиваше прѣдъ нашитѣ очи, която се движеше

не отъ насъ, нито отъ българското правителство, а отвънъ, отъ нашитѣ противници и контрагенти. Когато източнитѣ желѣзници бѣха завзети, ние виждаме въ европейскитѣ вѣстници, прѣдимно въ виенскитѣ — защото се знае, че компанията на източнитѣ желѣзници по-рано имаше седалището си въ Парижъ, а послѣ въ Виена, дѣто и се събира управителниятъ съвѣтъ изобщо — на тази дата, 23 октомврий, да се съобщава: (Чете) „Понеже още не може да се състои общо събрание на управителния съвѣтъ на източнитѣ желѣзници, езекутивниятъ комитетъ въ събранието си е рѣшилъ да отправи протестъ и да държи българското правителство отговорно за насила вземаната желѣзница съ 15.000 л. дневни, което за една година прави 5.400.000 л.“ Това бѣше първата стѣпка на източнитѣ желѣзници, а слѣдъ това, когато подиръ нѣколко дена, а именно на 2 октомврий с. с., компанията, въ лицето на нейния управителенъ съвѣтъ, се събра въ Виена и обсъди въпроса за завземането на желѣзницитѣ, яви се слѣдниятъ актъ, а именно Denkschrift, или възпоминателна записка, меморандумъ на ориенталската компания върху завземането на желѣзницитѣ отъ страна на българското правителство“. Тукъ компанията, като дава историята на въпроса на самитѣ желѣзници, на нейнитѣ отношения съ Турция и т. н., дохожда да обясни прѣдъ европейския свѣтъ — защото тази паметна записка бѣше не толкова за българското правителство, може би, прѣдназначена, колкото за освѣтлението на външния свѣтъ — и изказва слѣднитѣ нѣколко твърдѣ важни мотиви: (Чете) „Не само, казва тя, че българското правителство е непризнало онова положение, което завземаше Турция и което, слѣдователно, се прѣхвърля нему чрѣзъ Източна-Румелия, но и дохожда, чрѣзъ свои отдѣлни дѣйствия и актове, да потвърди онуй положение, което източната компания трѣбва да заеме тукъ, въ България.“ Като показва по-нататѣкъ на случая, че въ берлинския трактатъ сж защитени тѣзи желѣзници въ чл. 21, който се цитира и въ нашия договоръ, дохожда да подчертае, какъ по единъ особено изразителенъ начинъ сж били на нѣколко пати признавани правата на източнитѣ желѣзници. Нѣма да се спирамъ на много върху този въпросъ: историята е прѣсна прѣдъ насъ. Първиятъ актъ за признаването е, казва се въ том Denkschrift, въ момента, когато насила е била завзета линията Бѣлово—Сарамбей, и когато слѣдъ 24 часа, ако се не лъжа, трѣбваше пакъ българското правителство да се върне назадъ съ своитѣ чиновници и да почне да третира въпроса отново по миренъ начинъ. По-нататѣкъ, тукъ се казва за споразумѣнията, които станаха именно — дословно се цитира, нѣма нужда да ви обръщамъ вниманието на фактитѣ — на 16 и 28 ноемврий 1898 г. чрѣзъ договора; сключенъ между българското правителство и компанията на източнитѣ желѣзници, дѣто нейнитѣ права сж строго опрѣдѣлени въ втората

и третата точки на чл. 1. Какъ сж опрѣдѣлени, нѣма да се спирамъ, защото тѣ сж извѣстни отъ договора, всѣки единъ отъ почитаемитѣ народни прѣдставители може да ги види въ дневницитѣ. Тамъ се казва, че споменатитѣ права и обязанности на дружеството по отношение на турското правителство се прѣхвърлятъ и върху българското правителство и вървятъ редъ издѣлжения. И понеже, както изглежда, управителниятъ съвѣтъ на източната компания смѣта, че може да получи нѣкакви възражения въ една или въ друга форма, които възражения дѣйствително тукъ се направиха, то бърза да ги прѣдупрѣди, като показва, че макаръ отсетнѣ договорътъ да не е билъ сключенъ, но правото на тая компания по отношение на желѣзницитѣ е било признато веднажъ, защото договорътъ е билъ санкциониранъ отъ българскитѣ авторитетни власти. Така буквално казва компанията. И да не влизамъ въ подробности, ще приведа заключението, което е, че не можеше нито дума да става, при онова положение, въ което се намираха източнитѣ желѣзници прѣзъ редъ години и по-послѣ, напр., по договора отъ 1899 г., да се твърди, че тѣхното право по отношение България не е било признато, или че отъ одного е било признавано, а отъ други не. Единъ пѣтъ ние се намираме прѣдъ единъ опрѣдѣленъ фактъ, не можемъ, освѣнъ да признаемъ туй, което българскитѣ правителства, разбира се, съ пълненъ разумъ и съ съзнание на отговорностъ сж вършили въ по-раншни врѣмена. Ако е тѣй, ако правата на източнитѣ желѣзници не могатъ да се откажатъ, ако нѣщо повече — различни дѣйствия отъ наша страна не могатъ да се прѣдприематъ срѣщу собственицата на тѣзи желѣзници — Турция, а въ туй отношение можемъ да намѣримъ не тѣй далеко доказателства и потвърждения въ рѣчта на покойния Д-ръ Стоиловъ, който, като познатъ авторитетъ между първитѣ наши юристи, не ще съмнѣние, можеше да каже едно авторитетно мнѣние, което е изказано въ смисълъ, че трѣбва да оставимъ на страна политическитѣ или държавни права, защото Турция има въ случая едно частно право, трѣбваше да се дойде до окончателно разчистване на смѣткитѣ по тѣзи желѣзници както съ компанията, тѣй и съ Турция. Тукъ, въ това окончателно разчистване на смѣткитѣ съ тѣзи желѣзници, българското правителство плати една сума около 40 милиона лева. Правятъ се нѣкои измѣнения въ смѣткитѣ, нека да приемемъ първоначална оная сума, която ни е прѣдставена въ договора и която трѣбва да се изплати, разбира се, по реда, който е прѣдвиденъ въ самия договоръ. Тукъ, на тази трибуна, миналиятъ пѣтъ се изказа уважаемиятъ г. Теодоръ Теодоровъ, че такава една сума, дадена за източнитѣ желѣзници, е скѣпа, извънредно скѣпа: тя не отговаря на онуй благо, което се взема насрѣща отъ българското правителство. На менъ ще ми бжде позволено да остана на противоположно мнѣние и да не се съглася съ

едно такова третиране на този въпросъ, защото съглеждамъ, че въ мислитѣ, които тогава изказваше г. Теодоръ Теодоровъ, има редъ погрѣшки. Ясно е за всинца ни, първо, че българското правителство прѣзъ 1898 г. — добро или лошо направило, то е днесъ за насъ, когато сме 10 години отдалечени, вече една история, макаръ че наврѣмето това правителство биде осъждено отъ българския народъ. Този актъ, слѣдователно, въ случая не може да ни интересува, и азъ нѣма да експлоатирамъ съ него, но насъ ни интересува цифрата, на която, по своето разбиране, тогава българското правителство можа да се установи, а именно 24.800 000 л.; ако се смѣтнатъ отстъпкитѣ 400.000 л. за поправки и т. н., за които говори вече г. Теодоровъ, оставатъ близо 24½ милиона лева. Ясно е, нѣма защо да го говоримъ, че съ тѣзи 24½ милиона лева се откупуваше само една експлоатация. И това не се отказва, разбира се. Но и тукъ г. Теодоровъ вчера, и въ своята рѣчъ, която е държалъ тогава прѣдъ Народното събрание, и покойниятъ Д-ръ Стоиловъ надълго сж се мъчили да докажатъ, че понеже вземаме експлоатацията на тия желѣзници, за единъ срокъ отъ 59 години то въпросътъ за правото на собственостъ можалъ да остане безъ значение. Азъ смѣтамъ, че такова едно положение не издържа критика, защото ясно е дори за обикновения умъ, да поемашъ подъ наемъ една вещь, е едно, а да я откупишъ, е друго. Освѣнъ туй, наемътъ е билъ съ задължение да поддържащъ тази вещь въ състояние да изпълнява добръ своята служба. Тукъ забѣлѣжете добръ, че по-голямата частъ отъ ония материали, отъ които се състои една желѣзница, нейното трасе, нейнитѣ мостове и пр. се изхабяватъ бърже и се изхабяватъ въ единъ много по-малкъ периодъ отъ 50 години. Релситѣ трѣбва да се мѣняватъ, ако се не лѣжа, всѣки 10 години, и всичко друго трѣбва да се подновява; слѣдователно, този, който е наемателъ на желѣзницата, ще трѣбва да я държи въ добро положение, ще я поправи и най-накрая, слѣдъ изтичането на срока за наема, собственикътъ ще си вземе прѣдмета въ добро положение. Толкозъ повече, че при експлоатацията на желѣзницитѣ не могатъ да се допускатъ такива изврътвания, въ смисълъ, прикриване на лоши материали и т. н., каквито могатъ да се допускатъ при други случаи, тѣй като знаемъ, че всѣка една грѣшка въ желѣзницитѣ бърже се проявява даже въ катастрофи и т. н. Та казвамъ, не може, споредъ мене, да подлежи на критика оная голѣма разлика, да вземешъ експлоатацията на желѣзница само, или да вземешъ още и нейното право на собственостъ. Но когато говоримъ за правото на експлоатация на източнитѣ желѣзници, което е откупено, или което бѣше откупено само въ проектъ отъ тогавашното правителство, за една сума отъ 24.450.000 л., трѣбва да не забравяме, г-да, че това правителство се задължаваше по своя договоръ, ако се не лѣжа, на 2 февруарий 1899 г. да бромъ въ Виена ефективно тая сума. Отъ дѣ щѣше да я вземе?

Ще да я вземе от един договор, който имаше, за един заем от 290 милиона лева, който заем, направен тогава за покриване на редъ нужди, имаше недостатъците на стария заем от 1892 г., въ смисъл, че се даваше въ формата на опции; и тогава, ако се не лъжа, на два пъти по 25 милиона лева щяха да поемат банките, а българското правителство от тези пари ще тръбваше да плати желъзниците, но понеже ги поема тези пари номинално, а те имат курс емисионен и цесионен, а цесионният курс по заема бше 88½%, тогава, като пръсмътнете, ще излъзе приблизително, че не такава една сума българското правителство тръбваше да плати, а близо 28½ милиона. Но както помните, когато почитаемият г. Теодоровъ говореше въ своята рчъ и защитаваше своята политика, тогава от страна на г. министра на търговията и земледелието, г. Ляпчевъ, му се заблъжи, че цесионният курс 88½ не е вренъ, защото правителството тогава поемаше въ този дълг двъ опции на стария заем от 48 милиона лева, и по такъв начин г. Ляпчевъ намали цесионния курс съ 11%.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Въпросът е следниятъ. Понеже този заем, който се сключваше по онуй време, бше от естество, главнимъ образомъ, да покрие ония разходи по желъзниците, и понеже въ него бха вмъкнати 45 милиона от старите неоптирани двъ опции, които веднажъ се плащаха като облигации — даватъ ви облигации, а взематъ злато 88% — веднажъ 89%, а другъ пътъ 88½, щеше да излъзе по тая смътка, че тези 24½ милиона сж 30.880.000 л.

**Т. Теодоровъ:** Азъ да ви кажа какъ е работата, защото и той не я знае, и Вие не я знаете. (Смъхъ) Не си давате трудъ да прочетете договорите, г. министре, когато ще защитавате едно нщо. Парите за линията щяха да се платятъ от двъте опции на 6%-ия заем, а не от новия 5% заем. Направете смътка.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Но съ едно условие...

**Т. Теодоровъ:** Послѣ, смътката е една и нма какво да се прави друга смътка: парите сж пари въ брой толкова, а ти какви заеми правишъ, за да ги намъришъ, то е другъ въпросъ. Азъ Ви питамъ, ако тези 82 милиона лева не дойдъха русите да ги дадатъ al pari, не щяхте ли да заемете 82 милиона, като платите нколко милиона още за разницата от цесионния курс до al pari? Тогава гледайте каква е стойността на предмета, а не колко коштуват парите; че каква е тая смътка, каквато правите вие: „Колко му коштуват парите? „Че вашите пари — като похарчихте 10 милиона за въоръжение — не ви ли струватъ тези 10 милиона — 13 милиона?

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Да.

**Т. Теодоровъ:** Тъй ли се прави смътка?

**Г. Данаиловъ:** Тъкмо така се прави смътка.

**Т. Теодоровъ:** Азъ моля, тогава, тази смътка да продължавате тъй да я правите. Ще чуят хората и ще видятъ какъ правятъ смътка нашите професори. Азъ вземахъ думата да Ви поправа, че стойността на желъзниците не се плащаше отъ 290-милионния заем, който щеше да дойде послѣ, а се плащаше отъ 45-милионния заем, защото тръбваше по-напрѣдъ да се плати линията и да се заложи, въ такъвъ смисъл, както въобще сж заложени нашите линии — не ефективно, но въ ипотека — и чакъ тогава да се реализира новият заем. Та нма нужда да туряте за цѣна, вмѣсто 24 милиона, 30 милиона лева. Колкото за вашата смътка, азъ, наистина, онзи денъ, за да не се отвлечамъ, не искахъ да я разисквамъ и ви оставихъ подъ туй заблуждение. (Смъхъ) Смѣйте се вие на глупостите на хората, които не изучаватъ въпросите. 22%, които смѣтахте, не сж върху цѣлия 290-милионен заем, а те сж само върху една частъ отъ него за около 45 милиона.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Тъй.

**Т. Теодоровъ:** 22%, като ги пръсмътнете, както вие казвате, върху 45 милиона, те сж 9 милиона. 9-милиона, разхвърлени на 290-милионния заем, намаляватъ емисията му най-много съ 3%. И понеже емисията бше 88½, щеше да остане, споредъ вашата смътка, 85½, а не да я намалявате съ 22%: това е просто невѣжество. И г. Сарафовъ, именно, правеше тая смътка, точно и той не я изкарваше, както вие, напрѣсти, на кутурица 85½, а я смѣташе 86½. Това е истинската смътка, а Вие си правите вашата смътка, както искате, безъ да изучавате въпросите. Това е Народно събрание и Вие сте министъръ, Вие заемате мѣсто на министъръ, г. Ляпчевъ!

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Г. Теодоровъ! Понеже ние не само много добри ги изучаваме, но и не желаемъ да заблуждаваме никого, повтарямъ Ви,...

**Т. Теодоровъ:** Това сж цифри. Вие можете да заблуждавате сами себе си.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** ... че Вие сключите един заем отъ 290 милиона лева, но отъ него получихте не 290 милиона, не 270 милиона, а получихте всичко на всичко готови пари 53 милиона лева.

**Т. Теодоровъ:** Добре.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** И отъ тези 53 милиона лева тръбваше да плащате 24 милиона за източните желъзници.

**Т. Теодоровъ:** Не отъ тяхъ.

**Г. Данаиловъ:** Отъ тѣхъ, г. Теодоровъ.

**Т. Теодоровъ:** Отъ 6 $\frac{1}{2}$ -ия заемъ. Вие не сте чели договора.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Челъ съмъ го азъ.

**Т. Теодоровъ:** Пакъ Ви казвамъ: трѣбваше по-напрѣдъ да платимъ линията и тогава да се осъществява 5 $\frac{1}{2}$ -ият заемъ. За заплащане на линията служеха тѣзи 45 милиона лева, които сж отъ 6 $\frac{1}{2}$ -ия заемъ. Ако не сте въ състояние да разберете договора, слѣдъ туй, което Ви казахъ, нѣма освѣнъ да изкажа съжаление.

**Прѣдседателътъ:** Моля, г. Теодоровъ!

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Нека взема логиката на г. Теодорова. Той ни каза, че билъ сключилъ съ г. Бауеръ единъ отдѣленъ заемъ отъ 35 милиона лева, ...

**Т. Теодоровъ:** 40 милиона лева.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Добръ, 40 милиона. — ... съ който ще плаща желѣзниците. Въ този заемъ отъ 40 милиона лева ще влѣзне опцията отъ 45.

**Т. Теодоровъ:** Това не съмъ казалъ.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Г. Теодоровъ! Бждете търпѣливи; изслушайте ме една минута, за да Ви кажа, кой иска да заблуждава и кой не помни. — Г. Теодоровъ казва: „Днесъ съ тѣзи 45 милиона лева, срѣщу които даваме опции за 45 милиона лева, плащаме 24 и утрѣ сжщитѣ тѣзи 45 милиона ми ги продаватъ като чисто злато, като ги намаляватъ съ 80 и толкова.“ Това е Вашата операция, това сж двойнитѣ емисии. По този начинъ цѣната на желѣзниците отъ 24 милиона лева порасва на 30 милиона и толкова. И защо това е нужно? Защото ще важи, на какъвъ капиталъ ние плащаме по 5 $\frac{1}{2}$ %, и вие ще имате търпѣние да видите, когато му дойде редътъ, какъ тази желѣзница вие щѣхте да купите много по-скъпо, отколкото тя е купена днесъ. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството)

**Т. Теодоровъ:** Азъ чакамъ, азъ съмъ тукъ, ще чуете подиръ туй и мене, колко Ви струва аритметиката. Азъ ще се позова на г. Саллабашева, за да видите, колко Ви струва математиката.

**Прѣдседателътъ:** (Звъни) Моля, г. Теодоровъ, не се разправяйте.

Продължавайте, г. Данаиловъ.

**Г. Данаиловъ:** Г. г. народни прѣдставители! Азъ, макаръ че нѣмамъ намѣрение да се отклонявамъ отъ своето говорене, тукъ смѣтамъ за необходимо да ви прочета контракта, именно оная частъ, за да се извади народното прѣдставителство отъ заблуждението, въ което, може би, случайно е

влѣзло, поради постояннитѣ натѣртвания, които г. Теодоровъ направи съ голѣми думи, че не сж били изучени договоритѣ. Всѣки изуча по своето разбиране, всѣки изуча по своитѣ способности, и вие и народътъ ще сжди, кой е правъ и кой не. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) Народътъ осжди единъ пжтъ този, който не бѣше правъ прѣзъ 1898 г., и го осжди позорно; народътъ още единъ пжтъ ще осжди насъ, ако ние, дѣйствително, сме дошли да заблуждаваме народното прѣдставителство — той е нашиятъ сжди. Г. Теодоръ Теодоровъ, който постоянно се обръщаше къмъ насъ съ упреци, че сме по-млади и по-малко сме знаели, нека, като по-старъ и по-опитенъ, ни покаже примѣръ на достолѣние, като ни критикува, както подобава, и ни слуша съ внимание.

**Т. Теодоровъ:** Азъ само поправамъ грѣшките Ви.

**Прѣдседателътъ:** Моля, моля!

**Г. Данаиловъ:** Сега, въ контракта, на стр. 130 отъ дневницитѣ, е казано: (Чете) „Тоя заемъ, който ще се именува слѣтъ бѣлгарски 5 $\frac{1}{2}$ % желѣзнопжтенъ заемъ отъ 1898 г., е прѣдзначенъ: 1) за изплащане поименната имъ стойность (al pari) титритѣ на бѣлгарскитѣ 6 $\frac{1}{2}$ % заеми отъ 1888 и 1889 г., сега въ обръщение, и всичкитѣ непогасени още титри отъ 6 $\frac{1}{2}$ % бѣлгарски заемъ отъ 1892 г., включително титритѣ, прѣдставляющи V и VI опции, отсжпени на контрагента на казания заемъ отъ 1892 г. и възлизаша заедно на лева номинални 48.000.000, като се спаднатъ извършенитѣ погашения.“ Пита се: отдѣ г. Теодоровъ щѣше да вземе пари на 2 февруарий, за да плати 24 милиона лева за желѣзниците? Отъ тѣзи опции. Какъ щѣше да ги вземе? По 86 емисия.

**Т. Теодоровъ:** 89, г. Данаиловъ.

**Г. Данаиловъ:** Да, 89. — И този емисионенъ курсъ щѣше да влѣзе въ този заемъ, който бѣше прѣдзначенъ специално да се платятъ желѣзниците, а послѣ нищо не се даде.

**Т. Теодоровъ:** А сега, като конвертирате 6 $\frac{1}{2}$ -ия заемъ, нѣма ли да платите 100? Това е въпросъ за конверсията, а не е въпросъ за желѣзниците. Обяснете имъ, г. Саллабашевъ. (Смѣхъ)

**Прѣдседателътъ:** (Звъни) Г. Теодоровъ! Нѣдѣйте прѣкъсва.

**Т. Теодоровъ:** Азъ апелирамъ къмъ г. Саллабашева — той е човѣкъ, който ме разбира и който знае математика.

**Прѣдседателътъ:** Моля, г. Теодоровъ!

**Т. Теодоровъ:** Това е операция на конверсия, а тукъ имаме операция за плащане на линия.

**Г. Данаиловъ:** Може Вие да сте прави.

**Т. Теодоровъ:** Недѣйте смѣсва едното съ другото, защото не бива да се смѣсватъ.

**Прѣдседателъ:** (Звъни) Г. Теодоровъ! Азъ ще Ви моля, безъ да вземате думата, да не говорите.

**Г. Данаиловъ:** И тъй, г. г. народни прѣдставители, приемерте, че цифрата, която азъ казвамъ, е невѣрна; приемерте, че г. Теодоровъ щѣше да намѣри въ Виена злато 100 за 100, както ни го даватъ руситѣ; приемерте туй, което каза г. Теодоровъ, и, значи, съ злато, вземено 100 на 100, той плаща 24 милиона и нѣколко хиляди лева. Тия 24 милиона какво изплащаха? Правото на експлоатация, . . .

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Не пълно.

**Г. Данаиловъ:** . . . правото на наемъ, както каза г. министърътъ на търговията и земледѣлието сега, не пълно. Освѣтъ туй, тия 24 милиона лева създадоха на Турция едно право да тегли на километъръ всеки пътъ по 1.500 л., съ поправитѣ, които г. министъръ Ляпчевъ прави, защото въ договоритѣ тѣ стоятъ. Г. Краевъ особено утвърдително ми отговаря, защото, дѣйствително, тогава той се е борилъ много и даже, за голѣмо очудване, чета тукъ, какво въ галерията нѣкои хора взимали мѣрки да бждатъ прѣбити нѣкои членове на меншеството. Помните, каква бѣше атмосферата тогава, а сега, слава Богу, е свобода и когато ни оскърбяватъ, ние стоимъ спокойно, ние сме търпѣливи.

**Т. Теодоровъ:** Какво Ви оскърбихъ?

**Г. Данаиловъ:** Азъ ще Ви отговоря.

**А. Краевъ:** Азъ се радвамъ, че се прѣдостави възможност на г. Теодорова да дава à l'improviste обяснения въ защита на изгубени каузи и напиятъ прѣдседателъ пази олимпийско спокойствие. На негово мѣсто г. Теодоровъ и хората отъ неговата пасмина — нека ми позволи това изражение — отдавна биха изхвърлили съ разсилни такъвъ прѣкъсвачъ.

**Прѣдседателъ:** Моля, моля!

**Т. Теодоровъ:** Азъ прѣкъсвамъ 10 пкти помалко, отколкото г. министърътъ ме прѣкъсва. Ако има прѣкъсвачъ, той е такъвъ

**Прѣдседателъ:** Моля, г-да, тишина.

**Г. Данаиловъ:** Г. г. народни прѣдставители! Приемерте, казвамъ, че, тъй както г. Теодоръ Теодоровъ каза, желѣзницитѣ сж откупени за 24 милиона и толкова, че не е платено нито стотинка повече. Г. инженеръ Каракашевъ, единъ човѣкъ

познавачъ на въпроса на източнитѣ желѣзници, въ една специална брошурка подъ название „Източнитѣ желѣзници въ България и откупуването имъ отъ държавата“, издадена въ 1906 г. по поводъ на онова рѣшение, което бѣше взето въ миналата камара за откупуването на тѣзи желѣзници, прави слѣдующата смѣтка: като взема приходитѣ на тѣзи желѣзници на километъръ, както сж били опрѣдѣлени въ врѣме, когато желѣзницитѣ сж щѣли да бждатъ откупени отъ правителството — 1898 г. — като прибавя всички тѣзи работи, които наново могатъ да влѣзатъ въ смѣтката тукъ, и капитализира тѣзи приходи съ 5% годишна лихва, намира, че на 1 януарий 1906 г., за да може да се откупи правото на експлоатиране на тѣзи желѣзници, трѣбва да се плати — г. Теодоровъ ги откупуваше нѣколко години по-рано — 22.695.000 л.

**Т. Теодоровъ:** Кой прави тази смѣтка?

**Г. Данаиловъ:** Г. Каракашевъ.

**Т. Теодоровъ:** Съ 3% капитализирани?

**Г. Данаиловъ:** Съ 5%, но малко по-малко отъ Васъ. — Както и да е, 22½ милиона лева ще се платятъ за правото на експлоатация. По-нататѣтъ г. Каракашевъ, който е инженеръ и знае, какво значи строене на желѣзница и колко струва всѣко едно парче, което е турено въ тая желѣзница, прави смѣтка, че стойността на тази желѣзница се изразява въ слѣдната рекапитулация — стойността, г-да, а не правото на експлоатация. Ще прочета цифритѣ: (Чете)

|                                           |               |
|-------------------------------------------|---------------|
| Изучване, съставяне проекти и пр. . . . . | 465.000 л.    |
| Отчуждаване на имоти . . . . .            | 1.550.000 "   |
| Землени работи . . . . .                  | 4.767.750 "   |
| Баласть . . . . .                         | 1.956.000 "   |
| Траверси . . . . .                        | 1.630.000 "   |
| Релси и релсовъ материалъ . . . . .       | 6.846.000 "   |
| Неподвиженъ материалъ . . . . .           | 476.000 "     |
| Изкуствени съоръжения (мостове) . . . . . | 1.600.000 "   |
| Здания, прѣлези и пр. . . . .             | 1.050.000 "   |
| Телеграфъ . . . . .                       | 111.000 "     |
| Мобили въ станциитѣ и пр. . . . .         | 100.000 "     |
| Всичко . . . . .                          | 20.551.750 л. |

Всички тия желѣзници струватъ, казва той, по стойностъ, 20.552.000 л. Значи, 22.695.000 л. за експлоатацията, 20.552.000 л. струватъ самитѣ желѣзници, туй прави 43 милиона и нѣщо.

**Т. Теодоровъ:** Какво ще каже г. Саллабашевъ за тази смѣтка? (Смѣхъ)

**Г. Данаиловъ:** Азъ говоря, безъ да Ви задѣвамъ. — По такъвъ начинъ прѣсмѣта единъ опитенъ инженеръ, че стойността на тази желѣзница е 43 милиона и нѣщо. И това още въ 1906 г.!

**Т. Теодоровъ:** Г. Данаиловъ! Единъ въпросъ само ще Ви задамъ и повече нищо.

**Г. Данаиловъ:** Можете.

**Т. Теодоровъ:** Казвате 22 милиона лева за собствеността. Кой ви бие по главата да ги плащате сега, а да не чакате подиръ 59 години?

**Г. Данаиловъ:** Азъ ще Ви отговоря.

**Т. Теодоровъ:** И 22 милиона лева, платени сега, знаете ли, че подиръ 40 години правятъ 150 милиона? Знаете ли, че ако трѣбва да платите собствеността на Турция съ една сума, платена сега, отъ 22 милиона лева, подиръ 59 години не трѣбва да платите повече отъ  $1\frac{1}{2}$ —2 милиона?

**Г. Данаиловъ:** Не съмъ съгласенъ. Може би, Вие имате право, но азъ не съмъ съгласенъ съ Васъ и ще Ви докажа защо.

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Прави сте —  $2\frac{1}{2}$ —3 милиона.

**Прѣседателътъ:** Моля, г. Теодоровъ, не забравяйте, че нѣмате думата, че другъ я има.

**Т. Теодоровъ:** Азъ правя една поправка съ негово позволение.

**Г. Данаиловъ:** Не е само тамъ въпросътъ, г-да. Г. Теодоръ Теодоровъ и всички, които се занимаватъ съ този въпросъ, ще се съгласятъ, че въ 1898 г. линията се намираще въ особено положение, че отъ 1898 г. въ продължение на 10 г. — това, което уважаемиятъ г. Маричковъ искаше да ми забѣлжи — въ тая линия сж внесени много подобрения, които възлизатъ на нѣколко милиона лева. Това даже се забѣлжва въ този Denkschrift, който компанията е дала на европейскитѣ двореци; тамъ тя споменава, че, освѣнъ промѣняването на релсовитѣ материяли — което споредъ прѣсмѣтането, направено отъ г. Каракашева, възлиза на голѣма стойностъ, 6 милиона лева — съ по-хубави, стоманени 10-метрови релси, тя е направила и редъ подобрения въ всичкитѣ станции, отъ които само станцията въ Пловдивъ струва 400 хиляди лева. Ще каже, стойността на желѣзницитѣ днесъ не само не се е намалила, както има тенденция да казва г. Теодоровъ, но, напротивъ, се е увеличила, поради техническитѣ подобрения, които сж ставали въ тая линия; слѣдователно, ние днесъ купуваме нѣщо много по-дѣнно, отколкото въ 1898 г., когато се купуваше тази желѣзница съ договора по онова време.

Но, г. г. народни прѣдставители, въ случая ще трѣбва да се прѣцѣни една сдѣлка на българското правителство, за която ние ще гласуваме, а именно плащатъ се 42 милиона — приемамъ и азъ, както каза г. Теодоровъ — за всичкитѣ материяли на тая желѣзница. Прѣсмѣтаното на километъръ, колко струва тази желѣзница на насъ, като раздѣлимъ 42 милиона на 310 км. ще получимъ 120 хиляди

лева на километъръ. Ромѣнитѣ купиха линията Черна-вода — Кюстенджа, която е сжщо така компанска, и при сжщитѣ условия, по 250 хиляди лева единия километъръ. Какво е било економическото положение на оная желѣзница тогава, въ 1882 г., когато се купуваше, и какво е положението на източнитѣ желѣзници? Сега ние можемъ да говоримъ за линията Кюстенджа — Черна-вода въ друга форма, защото пристанището, което погълна стотини милиона лева, издига нейната стойностъ; но още тогава тя е купена за 250 хиляди лева километърътъ По-нататѣкъ. Сърбия така сжщо насила е изпѣдила чуждата компания, която е експлоатирала нейнитѣ желѣзници, и по този начинъ е взела 590 км. за 90 милиона лева. Ако ги раздѣлите ще се получи, че единъ километъръ е купенъ по 160—170 хиляди лева.

**Т. Теодоровъ:** Най-хубаво ще направите да сравните русе-варненската линия.

**Г. Данаиловъ:** Азъ ще направя и това сравнение съ русе-варненската линия, но като излизамъ отъ Вапата смѣтка: ще извадя 22 милиона лева за лихви, ще спадна и 10.500.000, които Вие одържахте отъ Dette Publique и линията ще остане само за 6—8 милиона лева! (Нѣкои отъ мнозинството ржкоплѣскавъ. Веселостъ) Не съмъ ли правъ, г. Ляпчевъ?

**Министъръ А. Ляпчевъ:** Не искамъ да се сърди г. Теодоровъ; иначе, бихъ Ви казалъ.

**Г. Данаиловъ:** Виждате, г. г. народни прѣдставители, че отъ която страна и да подземе въпроса, едно излиза на края: че ние сме купили източнитѣ желѣзници — макаръ при особеното положение, въ което се намираха, защото ние проявихме единъ актъ на насилие спрѣмо тѣхъ — купили сме ги много по-износно, отколкото другитѣ балкански народи сж си доставяли желѣзницитѣ отъ компаниитѣ, които сж ги експлоатирали.

Но туй, което е най-важно въ случая, за да може да се прѣцѣни оная жертва, която народътъ е направилъ за източнитѣ желѣзници, трѣбва да се обърне внимание, г. г. народни прѣдставители, на стопанското значение на тия източни желѣзници. Прѣди всичко, източнитѣ желѣзници въ 1898 г., когато нашата желѣзнопѣтна мрѣжа още не бѣше свършена, прѣдставляваха една много по-малка цѣбеностъ, отколкото прѣдставляватъ днесъ, защото нашата желѣзнопѣтна мрѣжа, която дохожда вече отъ всѣка страна да ги допѣли, захваща да имъ дава трафикъ. Прѣдставете си момента, когато подиръ нѣколко години се провара вертикалната линия; тогава трафикътъ ще се повиши още повече и економическото значение на източнитѣ желѣзници още повече ще порасне. Ние купихме една желѣзница и плащаме не само оная стойностъ — 20 милиона, да кажемъ — която е била употребена за нейната направа, но ние плащаме и всичкитѣ ри-

скове и разноси, които компанията е правила, за да може желѣзницата въ продължение на 30 години да си добие право на съществуване въ економическия животъ на страната, да привлѣче единъ трафикъ, да може да издигне съобщенията на страната и, заедно съ това, и тя сама да почне да печели. Въ туй отношение и паметната записка на източнитѣ желѣзници казва: ако сравните трафика отъ 1898 г. съ този отъ 1907 г., ще видите, че е порасълъ съ 118%. Ясно е, слѣдователно, че днесъ източнитѣ желѣзници сами по себе си прѣдставляватъ много по-голямъ цѣнность, отколкото сж прѣдставлявали въ 1898 г.

Но не е само това. Искамъ да обърна вниманието ви, че този фактъ има особено голѣмо значение за насъ, защото нашитѣ желѣзници не сж като европейскитѣ, които дохождатъ на готово тържище. Англия съ нейнитѣ желѣзници е добръ, тамъ печелятъ много, тѣ даватъ голѣми дивиденди, защото тѣ дохождатъ да сношаватъ два центра на производителността, дѣто има нужда отъ размѣна и движение на голѣми количества, масови стоки. А нашитѣ желѣзници иматъ повече културно значение: тѣ трѣбва да възбудятъ економическия животъ, економическата дѣйност, тѣ трѣбва да научатъ населението, покрай което минаватъ, че продуктитѣ иматъ цѣна, и, слѣдователно, желѣзницитѣ трѣбва дълги години наредъ да търкалятъ своитѣ колелета, додѣто приучатъ населението да изкарва продукти, за да могатъ да се хранятъ тия колелета. Всичкитѣ наши желѣзници иматъ такова економическо и културно значение. И ако днесъ нашиятъ бюджетъ, напр., страда, то е, безспорно, отъ туй положение, че за заеми плащаме голѣми лихви, голѣми апроитети и не можемъ да получимъ отъ тѣхъ това, което е изхарчено. Ясно е, слѣдователно, какво е положението на източнитѣ желѣзници въ този моментъ, когато ние ги купуваме, когато въ цѣли 30 и нѣколко години тѣ сж дѣйствували, възбуждали сж единъ економически животъ. Ние купуваме една вещь, която днесъ донася доходи и доходи сериозни. Г. министъръ-прѣседателъ, мисля, има случай да ви покаже този доходъ за послѣднитѣ мѣсеци и азъ вѣрвамъ, че вие всички сте останали очудени отъ него.

И най-послѣ, послѣдниятъ аргументъ, срѣщу който никой не може да излѣзе и върху който, ако помня добръ, даже и г. Теодоровъ се спре, е, че източнитѣ желѣзници дохождатъ, за да довършатъ нашата желѣзнопѣтна мрѣжа, нашата желѣзнопѣтна система. Тѣ дадоха възможностъ на правителството да мисли за една единна тарифа на нашитѣ желѣзници, да се отрве отъ голѣмитѣ рефакции, които е плащало и които рефакции не сж — както искаше доста насмѣшливо да спомене тукъ г. Теодоровъ — само изтъкнати отъ г. министъръ-прѣседателя, но които, както напр. и въ тази брошура на г. инженеръ Каракашевъ можете да видите, сж голѣми, защото тѣ се изразя-

ватъ въ загуби, които отсега нататѣкъ нѣма да имаме. А тия загуби г. Каракашевъ ги докарва до 407.000 л.

Би трѣбвало сега да се спра върху единъ аргументъ, който бѣше, споредъ моето разбиране, доста силенъ, изнесенъ отъ старозагорския народенъ прѣдставителъ г. Христовъ, въ смисълъ, че източнитѣ желѣзници сж прокарване на трасето Чирпанъ—Пловдивъ изгубватъ за извѣстно врѣме своето значение, като единственъ прѣносителъ на продуктитѣ, какъвто сж били досега. Една истина има въ този аргументъ на г. Христова, но, отъ друга страна пъкъ, не трѣбва да се забравя, че парчето Чирпанъ—Пловдивъ бѣше затворено, а най-мѣчно, най-неизгодно, най-неекономически се експлоатиратъ такива парчета. Ето защо азъ намирамъ, че прокарването на трасето Чирпанъ—Пловдивъ въ първитѣ години може да окаже извѣстно влияние върху прихода на източнитѣ желѣзници, но сетнѣ всичко ще се изравни и стокитѣ ще трѣгнатъ въ своето движение и по своето направление, като ще спечели София, центърътъ на консомацията у насъ, и Бургасъ въ ущърбъ до извѣстна степенъ на Варна. Тази бѣлѣжка по отношение на източнитѣ желѣзници ми се вижда справедлива и азъ трѣбваше да се запра на нея.

И тъй, г. г. народни прѣдставители, азъ свършвамъ съ този въпросъ, като се боя да не би да ви съмъ отежилъ много, въ смисълъ, че откупването на източнитѣ желѣзници е една сдѣлка, която не може да подлежи, по своята изгодностъ, по своята економическа стойностъ, на никаква критика. Не само 42 милиона лева, които се плащатъ за тия желѣзници, но, ще кажа, даже и цѣлитѣ 82 милиона, които плащаме сега, нѣма да минатъ 5 години, ще бѣдатъ погасявани само отъ чистия приходъ на източнитѣ желѣзници.

Пристъпвамъ сега къмъ другъ въпросъ, а именно плащането, което нашето правителство е направило съ договора по отношение на румелийската данъ. Азъ смѣтамъ, че въпросътъ е извънредно ясенъ, за да има нужда тукъ въ една или друга форма, съ една или друга аргументация да се защити. Румелийската данъ е единъ фактъ; тя съществува по договоритѣ, тя е създадена въз основа на берлинския договоръ и закрѣпена съ статутъ и договори отсегнѣ. Разумѣва се, тя не може току-тъй да се изостави, защото, когато се правѣше берлинскиятъ договоръ, тамъ се прѣдвидѣ, че отъ Турция се отдѣля едно ново княжество и, слѣдователно, ония тежести, които лежахъ върху Турция по-рано, много справедливо трѣбваше да се дадатъ на всички подданици, които се отдѣляха, даже на България. Достатъчно е да спомена факта, че побѣдоносна Прусия, която въ 60-тѣ години побѣди Австрия и получи Франкфуртъ, бѣше принудена, макаръ побѣдителка, да плати на Австрия дълговетѣ на Франкфуртъ. Това става навредъ, защото всѣки единъ дългъ, който лежи върху населението, трѣбва да се заплати.

А вие знаете, какво е първоначалното положение и първият мотив за дълговетъ, които ние плащаме, като данъ за Източна-Румелия. Този въпросъ, казахъ, е толкова ясенъ, че нѣма нужда отъ обяснения.

Но тукъ има другъ единъ въпросъ, който се повдигна повече отъ уважания г. Теодоръ Теодоровъ, защото не забѣлжихъ други оратори да се спратъ върху него, и върху този въпросъ ще искамъ сега вашето позволение да запра вниманието ви за нѣколко минути: има ли нѣкакво нарушение на конституцията отъ страна на нашето правителство, когато то се явява прѣдъ насъ сега съ едни договори, както се забѣлѣза отъ г. Теодорова, късно. Азъ смѣтамъ, че ще бѣде едно голѣмо прѣсилване и на юрисдиция, и на юрисдикция да се доказва, че въ случая е извършено каквото и да е нарушение на нашата конституция. И за да докажа това, азъ бихъ могълъ да се базирамъ върху нѣкои факти отъ нашия животъ — върху нѣкои прецеденти; но, за да не се каже, че ние постоянно се ровимъ въ миналото, че трѣбва да го поправиме, а не да повтаряме допуснатитъ грѣшки, азъ само ще обърна вниманието ви доколко грубо постѣпиха въ подобни случаи другадъ. Какво се направи въ Австрия, която въ този моментъ, макаръ първостепенна европейска сила, бѣше горѣ-долу въ сѣщото положение, въ което ние се намирахме, прѣдъ несвършения въпросъ, прѣди признаването отъ европейскитъ сили извършения отъ нея такова же насилнически международенъ актъ за завземането на Босна и Херцеговина? Най-напрѣдъ ще запра вниманието ви върху въпроса за економическото положение на тая страна, прѣдъ видъ на войната, която тя смѣташе, че може да ѝ прѣдстои да води. Австрия въ това врѣме се грижеше да осигури своитъ каси съ колкото е възможно повече злато; правѣше всевъзможни операции въ европейскитъ тържища да повърне, както се говорѣше тогава по европейскитъ вѣстници, своитъ златни крони, които нѣкога сѣ били занесени и се пазѣха въ францускитъ банки. И дѣйствително, ние виждаме, напр., че прѣзъ януарий въ Австрия влиза близо 10 милиона крони злато; въ сѣщото врѣме въ Буда-Пешта — пакъ  $2\frac{1}{2}$  милиона злато въ туй врѣме, когато въ Австрия имаше една наличност отъ 1.200.000.000 крони. По-нататкъ, напр., прѣзъ февруарий, ние виждаме, че на 17 февруарий се отбѣлѣза, какво въ Австрия е внесено  $16\frac{1}{2}$  милиона лева злато и пѣлата наличност на златото възлиза на 1.226.000.000, а съ всичкото, което има на разположение австроунгарската банка — близо на  $1\frac{1}{2}$  милиарда злато. И въ туй врѣме, когато Австрия се намираще прѣдъ единъ страхъ за военни стѣлковения, тя се видѣ принудена, като събра много запасни войски подъ своитъ знамена, да заключи единъ заемъ съ държавни бонове и на 1 мартъ обяви единъ такъвъ заемъ за емитиране, 4%, 220 милиона крони, съ цесионенъ курсъ 97.30 и съ емисионенъ курсъ 98. По-

ложението, както се вижда, е много добро, много сигурно економически и при всичко туй Австрия емитира този заемъ. Какъ? Съгласно съ австрийската конституция, австрийското правителство не може да вземе нито една стотинка по какъвто и да било начинъ, ако Райхстагътъ не се изкаже за това, сир. ако прѣдварително не бѣде взето неговото съгласие. Министъръ-прѣдседателътъ Бинеръ, заедно съ министра на финанситъ Бѣлински — единъ опитенъ финансистъ мога да го кажа, защото е билъ управителъ на австроунгарската банка дълго врѣме, прѣди да стане министъръ на финанситъ — събира нѣколко свои приятели и имъ извѣстява тайно за тази своя акция. И дѣйствително, забѣлѣза се, че общественото мнѣние въ Австрия нѣкакъ се настрои противъ; явиха се и теоретици професори, които излѣзоха да показватъ противното по вѣстницитъ — нѣма нужда да ви цитирамъ всичкитъ тѣхни статии, макаръ че имамъ на разположение, че е нарушена конституцията. При всичко туй, министъръ-президентътъ излѣзе съ своитъ обяснения прѣдъ камарата и показа, че неговитъ дѣйствия, прѣдъ невъзможността да се отнесе къмъ прѣдварителното съгласие на камарата, ни най-малко не нарушаватъ конституцията. Тамъ положението, както виждате, е много по-друго, отколкото е било у насъ, и при всичко туй тамъ не се говори въ парламента за нарушение на конституцията. Азъ ще ви кажа другъ единъ, още по-силенъ фактъ, а именно, както знаете, и австрийското правителство бѣше принудено да плати, въ споразумѣние съ Турция, едно обезщетение на тази послѣдната за нейнитъ държавни имоти, които оставатъ въ нейни рѣцѣ, 54 милиона крони; и тѣзи 54 милиона крони австрийското правителство плати. На 10 май трѣбваше да ги плати, споредъ договора, а то плати тази сума малко по-рано отъ 10 май и казва: „Платихъ го“ — безъ да поиска даже прѣдварително утвърдението на двѣтѣ камари, както това трѣбва да бѣде, споредъ тѣхната конституция — конституцията на Австрия и Унгария. Слѣдователно, фактътъ, който може да провѣри всѣки отъ васъ въ № 16.053 на в. „Neue Freie Presse“, е фактъ, който показва, че австрийското правителство, намираще се горѣ-долу въ сѣщото положение, въ което ние се намирахме, дѣйствуваше грубо, безъ огледъ на държавното право и на право, въпрѣки онѣзи изисквания, които постановяваше конституцията на Австрия и Унгария едновременно, разбира се, съ своитъ постѣпки. Не като примѣръ на подражание привеждамъ тука тѣзи факти, а за да покажа, какъ грубо се нарушаватъ основнитъ закони другадъ при подобни събития. Ето защо, кога стане дума за насъ, най-много, прѣсилано е да се говори, какво съ единъ договоръ, който само по отношение на ратификацията, както спомена г. Теодоровъ, билъ ужъ зацѣсенъ, конституцията била нарушена.

Нека ми бѣде позволено да запра за нѣколко минути още вниманието ви върху другъ единъ

въпросъ, койго много вълнуваше на времето, па и досега много силно вълнува, нѣкои отъ г. г. ораторитѣ, които се явиха тукъ, на трибуната: българското правителство било декларирали, че то за независимостта нѣма да даде ни стотинка, че то разбира, какво независимостъ само съ кръвъ се купува. На първо мѣсто, много е ясно, че такава една декларация не може да се разбира така стриктно, защото тя е декларация, която има политическо значение и която дѣйствително твърдѣ сполучливо издебна момента, за да може да сполучи да прѣвърне на страна на българитѣ психологическото настроение въ Европа. Защото азъ ви напомнихъ тукъ нѣколко факта отъ чуждитѣ вѣстници, че когато се говорѣше налѣво и надѣсно, че България е способенъ платецъ, когато даже се получи телеграма до Турция отъ страна на Фалиера, че България може да плати и ще плати, въ такъвъ единъ моментъ българското правителство добръ разбираше своята отговорностъ въ смисълъ, че нему прѣдстои да плаща много, ако то не съумѣе да покаже, че стои на тая висота на своето достоинство, каквато му се налага отъ интереситѣ на народа. Но, г. г. народни прѣдставители, задъ това положение, задъ това постоянно наблѣгане, има друга една отрицателна страна, която, ми се струва, доста се изпуща изъ прѣдъ видъ отъ всички онѣзи, които постоянно стоятъ на тая кауза, на това тѣсно разбиране на декларацията на министъръ-президента. Отъ начало, доколкото съмъ могълъ между своитѣ приятели, и досега, азъ останахъ съ едно разбиране на въпроса: че въ момента не трѣбваше ни най-малко да се говори за едно военно стѣлкновение на България съ Турция, защото то би било гибелно. Нѣма нужда и не ще бѣде мѣчно да се доказва прѣдъ васъ тезата, че една война, въ каквато и форма да бѣде, едно военно положение даже, ще дойде да разклати изъ дѣно цѣлия общественъ и економически животъ на страната. И ако ние бѣхме прибѣгнали до такова едно крайно срѣдство, при прѣдположението даже, че то би могло да ни даде по-скоро резултати малко цѣнни, въ смисълъ даване на пари, пакъ казвамъ, че жертвитѣ, които щѣше да даде народътъ, щѣха да бждатъ много по-големи, отколкото ония 80 или 100 милиона лева, както ги прѣсмѣташе уважаемиятъ г. Теодоровъ, защото една война е едно разклащане на цѣлото народно стопанство въ страната, понеже не само онѣзи, които се повикватъ подъ знамената, се отчуждаватъ отъ всѣкидневния животъ, да поддържатъ своитѣ поминѣци и своята печалба, но и цѣлото народно стопанство, неговата консомация — всичко това, което се казва на европейски езикъ прѣдприемачески духъ, ще докара разклащане на страната. Азъ разбирамъ, че една война на България въ този моментъ, не само една война, но даже едно свикване подъ знамената на запаснитѣ войници и изпращането имъ на границата би възпрѣпятствувало на правилното развитие на България. Нѣщо повече; би я повърнало

економически назадъ 50 години, защото би разклатило сѣществующитѣ, вече установени, отношения на търговия, на кредитъ, на производство и би трѣбвало отново да се явятъ сѣщитѣ прѣдприемачески стремления и духове, отново да се съгражда търговията, въ особени едни кредитни положения по отношение на кредитнитѣ учрѣждения, отново да се създава всичко туй, което въ момента на войната можеше да падне и да се разруши. И, ако щете, и да останѣха, тѣзи общи изгоди на страната, достатъчно е да прѣсмѣтнемъ само онова, което би ни струвала едва мобилизация на нашата войска, защото най-накрая тази кръвъ щѣше да се изрази пакъ въ плащане на милиони български левове, въ една или друга форма. Азъ разбирамъ всѣки пътъ момента, че ние ще бждемъ побѣдителни; но 300 хиляди войници да се събератъ, по 3 л. на всѣки войникъ на денъ — правятъ дневно 900.000 л.; за единъ мѣсецъ тия войници ще сторятъ на държавата близо 27 милиона лева.

**И. Хаджиевъ:** Пакъ нѣма да стигнатъ.

**Г. Данаиловъ:** Азъ казвамъ най-малката цифра. Прибавете и онуй за офицерския корпусъ, близо 10 милиона лева, прибавете при това всичкитѣ онѣзи орѣдия, коне и пр., онази готовностъ на армията, която ще захване да се изхажява, която ще стане негодна слѣдъ мобилизацията, слѣдъ войната, и вие ще изкарате всичкитѣ тия разноси на повече отъ 100—150 милиона лева, които щѣха и можеха да се направятъ, ако българското правителство трѣгнеше по единъ фалшивъ пътъ, както пишеха вѣстниците: тутакси слѣдъ обявяването на независимостта на 22 септемврий да стане мобилизация. Това не стана, и не стана за честъ на правителството, ще кажа азъ, не стана и за щастие на цѣлата страна, защото въ случая, когато говоримъ за разносикитѣ, които ние бихме могли да платимъ, азъ мисля, че достатъчно ще бѣде да ви цитирамъ туй, което Австрия, при сѣщото положение горѣ-долу, бѣ заставена да похарчи. Тя бѣ принудена да държи подъ знамената извѣстно време, извѣстно число войници. Споредъ прѣсмѣтанията, които намирамъ пакъ, въ вѣмскитѣ вѣстници, Австрия е похарчила горѣ-долу 300 милиона крони за този периодъ, додѣто се разбра най-сетѣ, че нѣма да влиза въ нѣкакво военно стѣлкновение нито съ Сърбия, нито съ Турция, тогачъ когато ние изхарчихме туй, което още не е точно прѣсмѣтнато, но което Тунжанската дивизия трѣбваше да изхарчи, когато бѣше мобилизирана — не знай цифрата...

**Министъръ А. Ляпчевъ:** 450.000 л.

**Г. Данаиловъ:** 450.000 л. Ето собствено колко струва нашата независимостъ, тогачъ, когато Австрия похарчи 300 милиона крони за сѣщата тази цѣль.

**И. Хаджиев:** Вие ще изкарате войската не-  
пужна, г. професоре.

**Г. Данаилов:** Далеч не съм на тази идея.

**И. Хаджиев:** Ще се разсърдят г. г. запас-  
нитъ офицери, когато говорите тъй.

**Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски:** Моля,  
г. Хаджиев, оставете оратора да говори.

**И. Хаджиев:** Омаловажавате значението на  
армията.

**Г. Данаилов:** Г. г. народни прѣдставители!  
Понеже постоянно се говори за цѣната на нашата  
независимостъ, въ смисълъ, че трѣбва да платимъ  
80 милиона лева, които постепенно ще трѣбва да  
излѣзатъ отъ българския данъкоплатецъ заедно  
съ лихвитъ, сир., понеже постоянно се говори, че  
ние много ще платимъ за тая независимостъ, ще  
ми позволите единъ, може би, куриозенъ, но вѣ-  
ренъ фактъ. Сжщата тая независимостъ, която по  
нашата смѣтка струва на България не повече отъ  
80 милиона лева, на момента на европейското  
тържище струваше много повече, на европейскитъ  
капиталисти коштуваше много повече. Не ща да  
отида много далечъ. На 17 октомврий, напр., въ  
брой 15.864 отъ Neue Freie Presse чета една дълга  
економическа статия върху въпроса за онуй раз-  
брѣване на тържището, което обявяването на  
нашата независимостъ прѣдизвика. За щастие, ние  
въ този моментъ, като страна земеделска, не мо-  
жахме силно да почувствуваме онова економическо  
разклащане, което едно такова събитие можа да  
прѣдизвика. Даже този бойкотъ, за който толкова  
много врѣме се говорѣше, за който толкова много  
се настояваше, както можахте да заблѣжите от-  
сетитъ въ отчетитъ на чуждитъ банки, се свър-  
шено отхвърляше и тѣ една подиръ друга съ  
своитъ печатни доклади признаваха, че никакво  
сѣтресение въ економическия животъ на нашата  
страна не стана. У насъ то не стана, поради осо-  
беността на нашитъ економически съотношения,  
ала на западъ то стана. Ето тукъ единъ авторъ,  
който казва, че само въ единъ день обявяването  
на българската независимостъ, както той присми-  
хвателно казва, независимостта на българитъ стру-  
вала много скъпо на виенската и берлинската  
борси — 100 милиона марки сж били прѣдметъ  
на загуба въ спекулациитъ въ този день, поради  
спадането на цѣнитъ книжа. И бихъ могълъ да  
ви приведа тия смѣтки,...

**И. Хаджиев:** Тия еврейски смѣтки оставете.

**А. Краевъ:** Недѣйте оскърбява.

**Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски:** Моля,  
г. г. народни прѣдставители!

**Г. Данаилов:** ...но не искамъ да влизамъ  
въ шег и въ такива куриозни подробности.

Направи ми вчера впечатление при достойната  
рѣчь на уважаемия г. Пешевъ неговата заблѣжка,  
че ние като че ли за 75 години оставаме, тъй да  
се каже, въ нашата паметъ...

**Х. Дограмаджиев:** Турски подданици.

**Г. Данаилов:** Не турски подданици, но че  
оставаме съ това задължение, което имаме къмъ  
Турция. Дѣйствително, задължението се прѣхвърля  
фактически къмъ Русия. Но вънъ отъ туй, мисля,  
че на такъвъ единъ аргументъ не можемъ доста-  
тъчно силно да се опреме. Достатъчно е да ви  
припомня факта, който прѣди малко казахъ, че  
Прусия, която бѣше побѣдителка, бѣше принудена  
да изплати на Австрия дълга на гр. Франкфуртъ,  
който прие въ своята територия. Тоя случай не  
може да се вземе въ такава сантиментална форма  
и да му се дава такова голѣмо значение.

Азъ смѣтамъ да свърша, г. г. народни прѣдста-  
вителъ, своитъ блѣжки, ако съмъ успѣлъ да из-  
ложа мислитъ си тъй, както азъ прѣдварително  
се готвѣхъ. Моята цѣль бѣше да обърна внима-  
нието ви върху обстоятелството, че при едно ни-  
щожно плащане, плащане, което има задъ гърба  
си своя економически еквивалентъ, сир., въ фор-  
мата на онѣзи блага, които, безспорно, ще се върнатъ  
на страната слѣдъ извѣстенъ периодъ години само  
отъ източнитъ желѣзници, ние можахме да извър-  
шимъ единъ голѣмъ исторически актъ, и туй, което  
е най-важното и най-цѣнното, споредъ мене, то  
е, че ние можахме въ сжщото врѣме да запазимъ  
България непожтната въ своята военна сила.

**А. Краевъ:** Това е най-важното.

**Г. Данаилов:** Това е, азъ смѣтамъ, собствено  
и най-голѣмата побѣда, която нашето правителство  
изнесе.

**Д. Мишевъ:** Най-важната.

**Г. Данаиловъ:** Защото, въ случая, не бѣше  
важното да спечелимъ нашата независимостъ въ  
1, 2, 3 дена съ кръвта на толкова хиляди бъл-  
гарски синове и съ онѣзи стотици милиони ле-  
нове, които щѣхме да похарчимъ;...

**Т. Теодоровъ:** Не бѣше то най-важното; важ-  
ното бѣше да си държимъ барута сухъ.

**Г. Данаиловъ:** ...важното бѣше да може да  
се постигне резултатътъ съ най-малки жертви.

**Г. Гроздановъ:** Много ги боли.

**Г. Данаиловъ:** То е за тѣхна врѣда.

**И. Хаджиев:** Вие сте станали много сертъ —  
сѣ за война приказвате.

**Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски:** Моля  
Ви, г. Хаджиев, не прѣкъсвайте.

**Г. Данаиловъ :** Та искамъ да ви кажа, г. г. народни прѣдставители, не е цѣната само въ това, че правителството съумѣ съ най-малко жертви да извоюва нашата независимостъ. Цѣната е тамъ, че е запазена силата на нашата войска непожтната, а тази сила, азъ мисля, че ще ни трѣбва въ единъ сериозенъ моментъ; защото резолюцията на събитията на Балканския-полуостровъ не е още настанала; ще дойде единъ день, когато и България ще трѣбва да каже своята дума, а тоя день толкова по-щастливъ ще бѣде за насъ, колкото българското правителство съумѣ да запази именно непожтната, цѣлокупна силата на българската армия. Правятъ ми впечатление статиитѣ, които се явиха въ нѣмскитѣ вѣстници, особено „Neue Freie Presse“, още на другия день слѣдъ свръшването на този въпросъ въ Цариградъ. Не искамъ да цитирамъ самата статия — макаръ да е много характерна, защото засѣга честолубието на друга една балканска държава — но отъ тази статия излизахме едно, което е важно . . .

**Т. Теодоровъ :** Вѣстници на-ли не щѣхме да четемъ, бе джанъмъ!

**Прѣседателствующъ Н. Гимиджийски :** Моля, г. Теодоровъ.

**Нѣкой отъ мнозинството :** Ама „Neue Freie Presse“ нѣ е „Миръ“ и „Часъ“.

**Т. Теодоровъ :** Да, „Neue Freie Presse“ е изключение.

**Г. Данаиловъ :** . . . — то е, казвамъ, онова възвеличаване, което се правѣше на България, и она новъ хоризонтъ, който се откриваше за нашата страна съ настѣпването на тѣзи събития. И дѣйствително — ще завърша азъ — съ щастливото разрѣшение на най-трудния въпросъ, който, може би, досега българско правителство е имало да разрѣшава, прѣдъ насъ днесъ се открива единъ хоризонтъ, на който е написано съ огнени букви най-великото изречение на Евангелието: „Твоята вѣра ще те спаси.“ Да, вѣрата на българина, на българския народъ, която се състои въ установяването на една сериозна бѣдѣща българска култура на Балканския-полуостровъ, и то установяването ѝ на вѣчни врѣмена! Ще кажа съ думитѣ на грѣцкия философъ: „Всѣки народъ трѣбва да се стреми да бѣде самъ ковачътъ на своето щастие“; а за да можемъ това да направимъ, ние безспорно трѣбваше да извоюваме двата елемента въ случая, които сѣ необходимо нужни: независимостта — виновници на които сѣ тѣзи, които стоятъ на червената маса, подкрѣпени, разбира се, отъ българския народъ — и, още по-важното, запазването на една силна, мощна България, въ лицето на нейната армия и на нейната стопанска мощъ. (Бурни ржкоплѣскания отъ мнозинството)

**И. Хаджиевъ :** Това не отговори на онази фраза, която казахте по-рано.

**Отъ мнозинството :** Мълчи, бе! (Възражения)

**Прѣседателствующъ Н. Гимиджийски :** Моля типина, г-да!

Има думата г. Дограмаджиевъ.

**С. Савовъ и други :** Дайте отидѣхъ, г. прѣседателю.

**Прѣседателствующъ Н. Гимиджийски :** Давамъ 5 минути отидѣхъ.

(Слѣдъ отидѣхъ)

**Прѣседателъ :** (Звъни) Засѣданието продължава.

Думата има г. Дограмаджиевъ.

**Х. Дограмаджиевъ :** Г. г. народни прѣдставители! Азъ не бихъ дошълъ на тази трибуна слѣдъ хубавата рѣчь на г. Данаилова, не бихъ дошълъ, казвамъ, защото знаа, че вие сте изморени — вече 3 дни какъ се разискватъ договоритѣ, сключени между нашето правителство и правителството на Турция, както за откупването на източнитѣ желѣзници, така сжко и за урегулването на смѣтнитѣ ни съ турското правителство по случай обявяването на българската независимостъ. Ако се качихъ на тази трибуна, то е да привлѣка вашето благосклонно внимание върху два възгледа, които азъ сподѣлямъ, които, може би, на прѣвъ погледъ ще ви се видятъ оригинални, но които все таки могатъ да бѣдатъ изнесени, като се има прѣдъ видъ голѣмитѣ въпросъ, който сме повикани ние да разрѣшимъ.

Азъ искамъ, на първо мѣсто, да установя, че България, като държава, е била независима още отъ деня на нейното създаване. Това е не само по теорията на международното право, но и по фактитѣ, които ѝ дадоха политически животъ. И въ сжкото врѣме да установя и другъ единъ възгледъ, че независимостта, която ние прокламирахме миналата година, ние не изкунихме съ никакви жертви. Това, може би, ще ви се види оригинално, парадоксално, по това е моето убѣждение и азъ съмъ длъженъ да го изкажа. Разбира се, като е дума за жертви, не смѣтамъ разноситѣ, похарчени по мобилизацията, и не смѣтамъ загубитѣ, които прѣтърпѣ българското общество отъ застоя на работитѣ, вслѣдствие на дѣлото на 22 септемврий 1908 г., което можеше да има и друго едно разрѣшение, не тѣй вѣрно и сполучливо, както го виждаме, и можеше да тивне България въ една война, толкова нежелателна, при всичко че ние винаги сме били готови за една война, защото разполагаме съ една храбра армия, добръ въоръжена.

Г. г. народни прѣдставители! Всѣа държава е една политико-социална единица — организъмъ,

който, по своето опрѣдѣление, трѣбва да бѣде независимъ, трѣбва да бѣде автопомецъ, трѣбва да бѣде суверененъ. Това е принципъ и който казва „държава“, той казва въ сѣщото врѣме и „суверенитетъ“, „пълна автономия“, както въ нейния вътрѣшенъ животъ, така сѣщо и по отношение на връзките, на сношенията ѝ съ чуждитѣ държави. За да установя, че България никога нѣ е била васална държава, азъ най-напрѣдъ ще прибѣгна къмъ теорията и послѣ къмъ трактатитѣ. Какво се изисква, щото една държава да бѣде независима, да бѣде суверенна, да бѣде автономна, сама да разполага съ своитѣ сѣдбини, въ всички свои актове отъ вътрѣшния животъ и тия, които сѣ свързани съ отношенията ѝ съ чуждитѣ държави — тя да ра полага сама безъ да има нѣкой заповѣдникъ надъ нея? Прѣди всичко, международното право казва, че въ такъвъ случай държавата трѣбва да има власт конститутивна, учрѣдителна, т. е. държавата сама да си пише законитѣ, по които тя ще се управлява, сама да си пише конституцията; въ сѣщото врѣме държавата да има власт административна: всичкитѣ разпореждания въ войската, въ администрацията, въ финанситѣ да бѣдатъ извършвани винаги, безъ да има право никоя друга държава да се мѣси въ разпоредбитѣ, въ вътрѣшнитѣ разпоредби на тая държава; да има власт законодателна, съ други думи държавата чрѣзъ свои прѣдставители сама да си изработва законитѣ; и най-сетнѣ, да има власт сѣдебна. Това е, което иска, науката. А вие знаете, че остава да се разгледа държавата като факторъ по отношение на други подобни фактори, на другитѣ държави. Слѣдователно, въ отношенията съ другитѣ държави, по науката, по международното право, държавата трѣбва да има право на война и миръ, държавата трѣбва да има право да сключва търговски, мореплавателни и други договори съ другитѣ държави прѣмо и, най-сетнѣ, да има легационно право — пасивно и активно — да има свои дипломатически агенти въ сѣсѣднитѣ и други държави, както и тѣзи държави да иматъ дипломатически агенти пѣкъ въ самата държава, въ нашата държава, напр. Тѣй опрѣдѣля международното право условията, при които една държава е напълно суверенна. Слѣдователно, щомъ е така въпросътъ, би трѣбвало да видимъ, да-ли по трактатитѣ и по конституцията нашата държава има право на тѣзи 4 власти, които казахъ, относително вътрѣшния ѝ животъ, както и тритѣ права, които изброихъ, относително сношенията ѝ съ сѣсѣднитѣ държави, или пѣкъ съ други чужди държави.

Вие ще видите, че чл. 4 отъ берлинския трактатъ дава учрѣдителното право, учрѣдителната власт на българската държава, защото тамъ е казано, че България ще се управлява по единъ органически уставъ, изработенъ отъ прѣдставители на народа, и указва вече подробноститѣ, по кой начинъ ще бѣдатъ избирани и ще бѣдатъ зачетени правата на българитѣ и не отъ българска народ-

ностъ. Слѣдователно, имаме единъ отъ елементитѣ, които се изискватъ, щото една държава да бѣде суверенна по трактатитѣ. Азъ ви цитирахъ чл. 4 отъ берлинския трактатъ.

Сега, имаме ли законодателната власт? Конституцията е налице. Чл. 9 отъ конституцията казва: (Чете) „Законодателната властъ принадлежи на държавния глава — княза, сега царя — и на народното прѣдставителство.“ И по-нататкъ други членове отъ сѣщата конституция разпореждатъ по кой начинъ се правятъ, издаватъ и вотирайтъ законитѣ. Тѣй че, имаме и този вторъ елементъ, който е нуженъ, за да бѣде една държава независима, суверенна.

Трето. Да има една държава административна пълна властъ въ всичката нейна ширина. Изпълнителната властъ дѣйствително, както ще видимъ по чл. 12 отъ конституцията, е възложена на държавния глава, който я упражнява чрѣзъ надлежнитѣ органи, министритѣ и подчиненитѣ тѣмъ чиновници, въ пълната нейна ширина. Третиятъ елементъ, слѣдователно, за суверенитета на една държава, е налице. Това се вижда отъ чл. 12 отъ конституцията и чл. чл. 149 и 161, мисля.

Сѣдебната властъ пакъ знаете, че въ всичката нейна ширина принадлежи на сѣдебнитѣ мѣста, които дѣйствуватъ отъ името на държавния глава. При тѣзи изрични постановления на нашата конституция и на берлинския трактатъ, чл. 4, може ли да се говори, че въ вътрѣшно отношение, що се касае до работи по управлението вътрѣ въ страната, въ собствения животъ на България, като държава, и може ли да се говори, казвамъ, че ние не сме напълно автономни, че ние не сме напълно суверенни? Може да се твърди само едно: че ние сме напълно суверенни, защото, ако и извѣстни власти да ги имаме само по конституцията, обаче, когато тя бѣше изработена, ние не видѣхме нито Турция, нито нѣкой отъ великитѣ сили, подписавши берлинския трактатъ, да възстанатъ противъ нѣкои отъ постановленията на тази конституция; слѣдователно, тя е направена въ духа на санстефанския договоръ и на берлинския трактатъ.

Сега да минемъ по-нататкъ, въ отношенията съ нашитѣ сѣсѣди и съ другитѣ велики сили сме ли напълно автономни, а най-главно, разбира се, и съ Турция. Иска се, както казахъ и по-рано, за да бѣдемъ считани като държава независима — прави абстракция за Източна-Румелия, за която ще помена сетнѣ нѣколко думи — щото ние да имаме право да свързваме договори съ другитѣ държави. Туй право имаме ли го ние по трактатитѣ и по нашата конституция? Да, имаме го; то не е само фактически придобито право, както искаха нѣкои да се изразятъ. Чл. 9 отъ берлинския трактатъ е категориченъ. Като запазва за България силата на договоритѣ, търговски и мореплавателни, сключени между разнитѣ държави и турската империя, този членъ отъ берлинския трактатъ казва, че тѣзи договори не могатъ да

бждатъ отмишнени — тѣ сѣ въ сила и въ България, освѣтъ съ съгласието на заинтересуваниѣ контрагенти. И, естествено, за да стане договорътъ, трѣбва да има съгласието на една отъ странитѣ. Но нашето право да сключваме договори е категорично. Значи, ние можемъ, ако пожелаемъ и ако се съгласи една друга държава, да сключваме съ нея както търговски договори, така и мореплавателни договори, така и всѣкаквъ видъ други договори. И освѣтъ туй чл. 17 отъ конституцията разширява това. Чл. 17 казва, че държавниятъ глава може отъ свое име и съ пълномощие отъ Народното събрание да сключва договори съ чуждитѣ държави по управлението на страната. Слѣдователно, вие виждате, че сѣ въ хармония нашата конституция съ органическия уставъ и че ние имаме юридическото право — позволете ми туй повторение, този плеоназмъ — да сключваме договори съ чуждитѣ държави, слѣдователно, да упражняваме единъ отъ елементитѣ на суверенитета по отношение работитѣ на България съ тѣзи държави.

Легационно право имаме ли ние? Ние имаме това легационно право. Легационното право е не само фактически, но и юридически. Затова нито въ санстефанския договоръ, нито въ берлинския трактатъ нѣма да видите нищо положително казано, по го има въ нашата конституция. Вземете, напр., чл. 161 отъ конституцията, който прѣдвиква министерствата — най-напрѣдъ прѣдвиква Министерството на външнитѣ работи. Защо ще ни бждѣше това министерство, ако другъ нѣкой, напр. Турция, която ни смѣташе за васални, можеше да ни прѣдставлява прѣдъ чуждитѣ държави по работи на нашето вътрѣшно управление? А това право е изрично поменато въ конституцията. Това право е право на суверенъ. Ще се съгласите съ мене, че не всички държави иматъ право на туй прѣдставителство. Въ 1858 г. стана съединението на Влашко съ Молдова. Интернационалната конвенция призна туй съединение, но тази конвенция не даде право на тѣзи двѣ държави да иматъ легационно право, да иматъ прѣдставители при чуждитѣ държави, както и да има прѣдставители въ Ромъния, когато се касае до сношенията между тѣзи държави: наопаки, въ тази интернационална конвенция категорично бѣше казано, че Турция е, която ще влиза, за смѣтка на Ромъния, въ сношения съ другитѣ държави. И ромънитѣ до 1878 г., до деня на освобождението на България — защото всичко това стана съ единъ трактатъ, берлинскитъ — търпѣше това: нѣмаше какво да прави, защото не бѣше напълно автономна държава, а бѣше полусуверенна държава.

Ще кажете: но ние нѣмаме право на война и на миръ. Нийдѣ не е казано това. Ние го имаме, защото фактически сключихме миръ и фактически воювахме. Менѣ ми се струва, че на никого нѣма да дойде на ума, на която и да е отъ великитѣ сили, подписавши договора, а ни най-малко на

Турция, да смѣтне, че ние, като се биехме съ Сърбия, не се намирахме въ такива сношения, въ каквито се намиратъ двѣ сили, които се борятъ и, трѣбване, слѣдователно, да ни смѣтатъ за разбойници, трѣбване да смѣтатъ, че войната съ Сърбитѣ не бѣше въ пълната смисълъ на думата една война, а бѣше едно сражение между една сила, като Сърбия, която има право да воюва, понеже бѣше кралство, и една сила, като България, която нѣма право да воюва и, слѣдователно, нейнитѣ воюющи, нейнитѣ войници, трѣбване да не се ползватъ отъ всичкитѣ права на международнитѣ трактати по войната. Това никой не претендира. Слѣдователно, това право ние имаме.

Сега, азъ ще свърша съ своята аргументация, като зачекна единъ важенъ въпросъ. Ще кажете, може би, че всички сѣ на мѣние, че България е била васална; фактъ е, че България плаща трибутъ, слѣдователно, България е васална; какво ми говорите Вие отъ трибуната, че тя е независима държава? Взеда на въпроса азъ мисля, че ще мога да разрѣша. Отъ казаното дотукъ ние виждате, че трактатитѣ не противорѣчатъ на теорията, че България е суверенна. Но ще трѣбва този въпросъ да бжде разгледанъ и по отношение на трибута, защото, както въ санстефанския договоръ, така и въ берлинския трактатъ, стои слѣдующето — въ санстефанския п. 6 и въ берлинския п. 1 или чл. 1: „България е княжество автономно, трибутирно, съ народна милиция“ — толкова е казано въ санстефанския договоръ; а въ берлинския трактатъ е добавено: „подъ сюзеренството на Негово Величество Султана“; ergo, казватъ, България е васална.

Г. г. народни прѣдставители! Който отъ васъ е запознатъ съ протоколитѣ на берлинския трактатъ, той е видѣлъ, че въ едно заседание великитѣ сили, чрѣзъ вотъ, прѣдложенъ отъ прѣдседателя на конгреса, Бисмаркъ, сѣ вотирали независимостта на Сърбия, понеже отъ размѣненитѣ взглядове се е видѣло, че тя заслужава това; и Сърбия бѣше обявена за независимо княжество. Въ сѣщия този денъ, слѣдъ признаването на тая независимостъ, Кара-Теодориди паша, прѣдставителъ на Турция, тутакси е възбудилъ въпроса за плащане на трибутъ отъ страна на Сърбия, както и за нейното участие quote-part въ публичния дългъ на империята. Какво значи това? На-ли Сърбия е независима, какъвъ трибутъ ще плаща? Това значи, че трибутътъ и по международното право и, въ сѣщностъ, по практиката нѣма нищо общо съ суверенитета; това значи, че една държава не прѣстава да бжде суверенна, даже и когато дава трибутъ. И вие ще видите отъ съображенията, по които Сърбия не плаща трибутъ, че азъ съмъ правъ въ тезата, която поддържамъ.

Салисбури, прѣдставителъ на Англия, на Великобритания, като поддържа Кара-Теодориди паша, казва: „Трибутътъ трѣбва да се плаща отъ Сърбия, защото това е единъ имотъ, една стойностъ, една цѣнность, една собственостъ — изразилъ думата

propriété—която е гравирана, обрѣменена съ изплащането на публичния дългъ, и тъй като се говори за трибутъ, а не за quote-part отъ публичния дългъ.“ Туй мнѣние на Салисбури не е било сподѣлено отъ прѣдставителитѣ на Русия, и Кончоваловъ е казалъ, че независимостта включва въ себе си, импликира освобождението отъ трибута, а пъкъ Горчаковъ е отишелъ по-нататѣкъ, нарекълъ е мнѣнието на Салисбури за „ажютажъ“. Питаме се сега ние, защо се повдига този въпросъ, ако непрѣмънно обявяването на една независимостъ влѣче подирѣ си обязательно освобождението отъ трибута? Не, но вие ще кажете да, защото Сърбия не плаща. Знаете ли, г. г. народни прѣдставители, кои сж съображенията, по които Сърбия не плаща трибутъ? Повечето, и може би всички отъ васъ ги знаете, но добръ е да се припомнимъ тукъ, отъ тая трибуна. Тия съображения сж, че вслѣдствие на възраженията отъ страна на прѣдставителитѣ на Австро-Унгария, че при прѣсмѣтането ще се срѣщнатъ голѣми трудности, че тѣ сж се събрали да пишатъ единъ видъ миренъ договоръ, а въ сжщото врѣме ще оставятъ причини за раздори, по-добръ е да не се плаща. Защо? Защото намѣрили, че Сърбия, която обяви война на Турция, е окупирала частъ отъ турската империя, слѣдователно, имала военни заслуги, и Сърбия се освобождава отъ плащането на трибутъ за това, че е воювала, за това, че е направила жертви въ врѣме на войната и е сполучила донѣкъдѣ, защото е влѣзла въ територията на държавата, която се разпокъсва, Турция, а не е било съображението, че не трѣбва да плаща затуй, защото е призната за независима. Едно вие виждате сега, че прѣмъхването на трибута не е непрѣмънно необходимо условие, за да бѣде една държава суверенна. Въ туй отношение азъ мога да ви наведа примѣри отъ историята. Франция, Англия, Съединенитѣ-Щати до недавна плащаха трибутъ на други държави—вие ги знаете—Тунисъ, Триполисъ, Алжиръ, Мароко.

**И. Хаджиевъ:** Какъвъ трибутъ плащаха?

**Х. Дограмаджиевъ:** Ще Ви обясня какъвъ; плащаха годишна данъ.

**И. Хаджиевъ:** Това свободни държави ли сж?

**Х. Дограмаджиевъ:** Англия, Франция и Съединенитѣ-Щати — нѣма 100 години отъ това, по-малко даже, то е фактъ исторически. Тѣй нареченитѣ барбарески държави се прѣпитаваша главно отъ пиратството, тѣ прѣчаха на свободната търговия на тѣзи суверенни държави, тѣ имъ обсебваша корабитѣ, унищожаваша ги, избиваша хората, вземаха стоката, а тѣзи суверенни държави не бѣха въ състояние да се защитятъ, или пъкъ, ако можеха това да го направятъ, щѣше да имъ навлѣче грамадни разноси — милиарди, затуй тѣ прѣдпочитаха да платятъ откупъ на барбарескитѣ държави, за

да може да се развива тѣхната търговия. Този откупъ тѣ плащаха маса години по редъ, додѣто да се освободятъ, додѣто Франция да тури рѣжа на Алжиръ и т. н.

Сега, питаме се ние, това поврѣди ли на суверенитета на държавата? Не само международното право е категорично, че трибутътъ нѣма нищо общо съ суверенитета, но въ сжщото врѣме ние виждаме, че суверенни държави сж плащали, и никому на умъ не е дохождало да казва, че тѣзи държави, като сж били трибутарни, въ сжщото врѣме сж били несуверенни.

Има едно нѣщо, че никѣдѣ въ берлинския трактатъ и санстефанския договоръ нѣма да срѣщнете думата васалностъ, а пъкъ въ конституцията и поментъ нѣма отъ нея. Азъ ви казахъ и по-рано, че въ берлинския трактатъ имъ думитѣ „държава автономна“, значи, суверенна, трибутарна, което пакъ не изключва суверенитета подъ сюзеренството на султана. А пъкъ, казватъ, че тѣ сж понятии корелативни: който казва сюзеренъ, казва васаленъ. Слѣдователно, ние, казватъ, сме васални. Тукъ има една грѣшка. Въ санстефанския договоръ тая дума „подъ сюзеренитета“ не фигурира, а въ берлинския договоръ я има. Защо? Много просто. Кому трѣбваше да плащаме този трибутъ? Трѣбваше да се опрѣдѣли, Русия ли щѣше да го взема, или Турция щѣше да го взема, та сж употребили несполучливо тая дума сюзеренъ, отъ туй, ergo, вади се заключение, че ние сме васални. Но това е свършено погрѣшно, както виждате.

**И. Хаджиевъ:** Значи, на 22 септември не сме направили нищо.

**Х. Дограмаджиевъ:** Съвсѣмъ не значи това. Чакайте, ще видите, че много нѣщо сме направили, азъ ще подчертая придобивкитѣ, спечелени за България.

Какво е туй васалитетъ и сюзеренитетъ? Повечето отъ насъ сж учили срѣдна история и тѣ знаятъ феодалния режимъ; това сж остатки отъ феодализма. Онзи сюзеренъ, онзи властелинъ, който има единъ фиевъ земя и е подчиненъ на фиева на другъ господинъ, взема името васалъ, а по-толѣмнитѣ взема името сюзеренъ. И какви сж били правата и задълженията имъ? Васалътъ е билъ длъжалъ вѣрностъ и тѣй наречениятъ homage, прави се човѣкъ на сюзерена, т. е. длъженъ е съ всичкитѣ свои срѣдства и противъ всѣкого да дойде на помощъ на сюзерена, въ случай, че неговитѣ земи бѣдатъ нападнати, но и обратното, и сюзеренътъ е ималъ сжщитѣ задължения къмъ васала. Питаме се сега ние тукъ, има ли такива съотношения между Турция и насъ? Азъ не ги виждамъ: ако и да е рѣшено въ берлинския трактатъ да плащаме трибутъ, ако и да е рѣшено да участвуваме въ публичнитѣ дългове, но това е само едно парично вземане, което ни най-малко не накрѣпява суверенитета на България както въ вѣтрѣшно,

тѣй и въ външно отношение. Това е много ясно изказано.

Вие знаете, че ние изкунихме Източна-Румелия съ една война, че ние имаме тѣй наречената персонална уния, но султанътъ нѣмаше отъ тази страна, освѣнъ утѣшението да я нарича въ актоветъ, сключени между нашето и неговото правителство, „Източна-Румелия“ — единъ неговъ чисто номиналенъ суверенитетъ. Ако се разисква частно въпросътъ за Източна-Румелия, може да се каже, че по отношение на нея ние не бѣхме напълно суверенна държава юридически; фактически да, бѣхме, защото, каква разлика имаше между управлението, на Южна-България, било въ вътрѣшно, било въ външно отношение, отъ Сѣверна-България? Никаква. Но, г-да, туй което имаше, ние бѣхме длъжни да го обявимъ, да го декларираме. Ако нашиятъ права, които фактически упражнявахме и които по законитѣ имаше, се оспорватъ отъ нѣкого, особено отъ султана, отъ Турция, която мисли, че ние сме васална държава, ако Турция заяви, че не признава нашия суверенитетъ, че ние сме васални, и не иска да третира нашия дипломатически агентъ като такъвъ, а го смѣта като нѣкакъвъ си чиновникъ отъ едно отъ своитѣ министерства, естествено, какво трѣбваше да правимъ ние и какво трѣбваше да прави нашето правителство? Туй, което е прѣвидено по силата на трактатитѣ, защото трѣбва да се признае, че великитѣ сили сж се старали всячески, България да бѣде единъ политически организъмъ, едно цѣло, една държава напълно свободна, за да може да се развива въ всѣко едно отношение, економическо и културно. Това е било тенденцията, и тази тенденция, че е такава, ние виждаме отъ това, че великитѣ сили въ продължение на 32 години не ни оспорваха нашиятъ права — ние сключвахме договори — или, като се опитваха да оспорватъ, нѣмаше голѣмо значение, защото отстъпваха прѣдъ видъ на нашето държавно право, прѣдъ видъ на трактатитѣ и на нашата конституция. Вие виждате, слѣдователно, че когато стана инцидентътъ съ нашия дипломатически агентъ въ Цариградъ, г. Гешовъ, ако нашето правителство бѣше стояло съ сгърнати рацѣ, ако не бѣше декларирало, че ние сме свободни, независими то въ такъвъ случай щѣше да направи грѣхъ, прѣдательство сирѣмо интереситѣ на нашето отечество, защото даваше поводъ да се оспорватъ едни права, които отъ 32 години нашата държава суверенно упражнява не само фактически, но които има и *de jure*. Нашето правителство постъпи, слѣдователно, много добръ, и тази декларация трѣбваше да бѣде направена. Не е достатъчно да си суверенъ; трѣбва и хората да го знаятъ, че се считашъ за такъвъ; считашъ ли се за такъвъ, въпросътъ е свършенъ. И дѣйствително високопатриотиченъ бѣше актътъ отъ 22 септемврий. Прѣдъ видъ упорството на Турция да ни смѣта криво за васална държава, нашето правителство бѣше длъжно, и то изпълни своя дългъ, да обяви българската независимостъ;

това стана. Вие виждате, че моя възгледъ ни най-малко не намалява придобивкитѣ отъ страна на правителството. Напротивъ, азъ казвамъ и поддържамъ, че бѣше неминуемо нужно, тази съществуващата *de jure* и *de facto* независимостъ, при случая, който се прѣдстави, да бѣде обявена, защото, ако мълчехме, тогава щѣхме да дадемъ право на Турция, и въ прѣнебрѣжение на трактатитѣ и на една практика отъ 32 години, щѣхме да се хвърлимъ въ нейнитѣ позѣ и да станемъ нейни хора, нейни подчинени, нейни васали.

Много се занимаваха тукъ съ думитѣ на нашия президентъ г. Малинова, казани на пѣткой публицистъ, че „Независимостта не се откупува съ пари, а съ кръвъ.“ Г-да! Тази независимостъ ние я имаме за насъ съ самия актъ отъ 22 септемврий, и тя е призната отъ Турция и отъ великитѣ сили, сръщу какво? Казва се: „Сръщу пари: купихте източнитѣ желѣзници“ — въпросъ, който е свършено другъ: вземаме имотъ, плащаме пари. „Плащате трибута, капитализиранъ трибутъ за Източна-Румелия — това е откупътъ.“ — Ствъсѣмъ не е тѣй работата. Азъ ви напомнихъ въпроса за Сърбия. Тя бѣше независима, а при всичко туй, въпросътъ за плащането на трибутъ и за нейното участие въ дълговетѣ на империята се разисква въ нѣколко заседания въ берлинския конгресъ. Та виждате въ такъвъ случай, че ако Сърбия трѣбваше да плати, то нѣмаше да плати за своята независимостъ, но по свършено други съображения. Както и ние не плащаме за това, че отъ зависими ставаме независими, но уреждаме въпроситѣ за трибута, които, както казахъ по-рано, нѣматъ нищо общо съ суверенитета на държавата; уреждаме ги по единъ много удовлетворителенъ начинъ, защото трѣбва да се каже, че е голѣма заслуга на правителството, че разрѣши и паричния въпросъ относително трибута. Ние, като печелимъ въ туй отношение, че прокламирахме нашата суверенностъ тържествено прѣдъ нѣлия свѣтъ, не бѣхме си уредили смѣткитѣ съ Турция, а бѣше справедливо да бѣдатъ уредени тѣзи смѣтки, защото паритѣ, които давахме като данъ за Южна-България, тѣ отиваха въ чужди джобове, тѣ бѣха заложени, тѣй да се каже, назначени за плащането на дълговетѣ на Турция и внасяни, ако не се лѣжа, направо на кредиторитѣ на Турция. Естествено е, че въ такъвъ случай намъ какво се налагаше? — да уредимъ въпроса за трибута, както съ Сърбия се занима берлинскиятъ конгресъ и го уреди въ нейна полза. Циташе се: „Можеше ли този трибутъ да бѣде уреденъ въ наша полза?“ — „Да, казватъ, много лесно, ако бѣхме обявили война на Турция, ако бѣхме я набѣждали, нѣмаше да плащаме.“ Азъ се съмнявамъ, дали ние не щѣхме да платимъ, даже и слѣдъ една побѣдоносна война, защото не трѣбва да се забравя, че като сключвахме тѣзи връзки на трибута съ Турция, като ги сключаме, ние не нахърняваме само нейнитѣ интереси; ние нахърняваме интереситѣ на оиѣзи, които сж подписали берлинския трактатъ,

или поне, на тѣхни подданици, и тѣ ще се застъпятъ непрѣмънно, каквото и да сме направили ние, щото да бждатъ удовлетворени тѣхнитѣ подданици и, слѣдователно, ние да платимъ нѣщо. И нашето правителство свършено основателно е влѣзло въ прѣговори да плати. Какво щѣше да излѣзе, ако не бѣше влѣзло направо въ прѣговори? Щѣше да излѣзе туй, че свикана една конференция, щѣше да ни наложи не само трибута за Источна-Румелия, а и трибута за България, за княжеството и въ сѣщото врѣме *quote-part* въ публичния дългъ на империята. А това е една придобивка, спечелена напълно отъ тѣзи договори, които ще гласуваме утрѣ, а, може би, и днесъ, защото още съ чл. 1 въ договора съ Турция е казано, че Турция се отказва за въ бждѣще отъ всѣкакви парични, материални рекламации до 22 септемврий 1908 г., както по отношение на Севѣрна-България, тъй и по отношение на Источна-Румелия. Значи, Турция не може да иска отъ насъ трибутъ за княжеството; не може да иска отъ насъ, въ сѣщото врѣме, участие въ публичнитѣ дългове за цѣлото царство; не, това тя не може да иска. Но ще кажете: великитѣ сили могатъ прѣкрасно въ една конференция да направятъ това. Щѣха да го направятъ, ако не бѣхме се споразумѣли направо съ Турция, но сега, когато Турция се отказва, кой отъ васъ може да твърди, че нѣкога си ще се сбѣятъ великитѣ сили да се събератъ на единъ конгресъ да уреждатъ само единъ въпросъ, който, може би, ще постави на карта — самитѣ прѣговори за свикването на такъвъ конгресъ за уреждането трибута на България — мира въ цѣла Европа, слѣдователно, по цѣлия свѣтъ, тъй както сѣ свързани економическитѣ и търговски интереси на държавитѣ въ сегашно врѣме. Никой нѣма да направи това. Самиятъ фактъ, че Турция се отказва, ако и великитѣ сили да признаватъ само независимостта, но понятно е, че тѣ не могатъ да стоварятъ върху нашата държава такива тежести, отъ които главниятъ дѣеца, главниятъ правоимѣющъ, Турция, се е отказалъ. Вие виждате, слѣдователно, тукъ, че ние не правимъ нищо друго, освѣнъ че плащаме капитализираната данъ на Источна-Румелия, и тази данъ е опрѣдѣлена на 40 милиона лева. Казватъ, че много сме платили. Азъ не виждамъ да е много. Азъ бихъ се очудилъ, даже ако бѣше и 100 милиона, какво бихме правили? Бихме платили, защото не е въ наши рѣци ние да уреждаме тази смѣтка и една война между Турция и насъ не би я уредила още: тамъ сѣ чужди интереси на великитѣ сили и тѣзи сили ще съумѣятъ твърдѣ хубаво да накаратъ, тѣхнитѣ интереси да се респектиратъ отъ България, колкото и силна да е тя, и иматъ за това срѣдства на разположението си.

Азъ намирамъ, че линиитѣ сѣ откупени не тъй скъпо, защото, която смѣтка да погледнете, даже смѣтката на г. Теодорова, и да вземете смѣтката на г. Саллабашева, ако ги съпоставите, ще видите, че линията струва около 40 милиона лева. Само

че г. министърътъ на финанситѣ казваше, че собствеността на линията струва 12 милиона лева, а експлоатацията, споредъ г. Теодорова — 24-25 милиона. Ето 37—38 милиона. За 1—2 милиона може ли да се казва, че сме уредили напѣтъ парични смѣтки съ Турция — паричната смѣтка не е за откупуването на независимостта, защото неправилно се изразяватъ тѣзи, които твърдятъ това — по единъ начинъ много обрѣменителенъ за насъ? Съвсѣмъ не. Сумата е грамадна, прѣкрасно, но ние бѣхме длѣжни да я платимъ, защото съ това махваме и туй, което въ очитѣ на много хора е една връзка къмъ Турция, и нѣкои го окачествяватъ като васалитетъ; освобождаваме се отъ плащането ежегодно на единъ трибутъ. Истина е, че сега ще плащаме лихви и погашения за заема, който правимъ, но то не е вече трибутъ: нѣма тази платка, онуй име, онуй название, което и дава привидностъ, въ смисълъ, че нашиятъ суверенитетъ се накрѣнява.

Нѣма повече, г. г. народни прѣдставители, да ви отечвамъ, но азъ мисля, че туй, което казахъ, би трѣбвало да се приеме напълно, че България е суверенна държава по трактатитѣ, че България на 22 септемврий м. г. обяви тази своя суверенностъ на всеуслишание, и че тя достойно може да уреди своитѣ смѣтки съ Турция безъ нѣкакви си особени жертви, както се говори, а това бѣше желателно, защото, по нашето географическо положение, ние сме повикани да бждемъ като съседъ съ Турция, да бждемъ съ нея добръ, за да може и тя, и ние спокойно да се развиваме. А дотогава, докогато между насъ оставаха въпроси неразрѣшени, въпроси, които ние тълкувахме въ една смисълъ, а тѣ въ друга, колкото и да бѣхме ние прави, нашето внимание винаги щѣше да бжде поглѣщано и никой пѣтъ ние не можехме всецѣло да се прѣдадемъ на вътрѣшното управление на страната, за да я тикнемъ, благодарение енергията на българския народъ, въ прогреса, който тя заслужва да добие въ скоро врѣме, и положението, което заслужва да има на балканитѣ; и да я тикнемъ къмъ ролъта, която е повикана тя отъ провидението, ако мога да се изразя така, да играе на тѣзи балкани.

Г-да! Ако нашето правителство не бѣше водило умѣло прѣговоритѣ, ако то не бѣше избѣгнало една война, ние щѣхме, по моето мнѣние, много да загубимъ. Ние щѣхме да излѣземъ побѣдоносни, защото независимостта бѣше едно наше право, и то е едно право, което се схваща отъ всички; българскиятъ народъ щѣше да се притече, безъ разлика на партия, на убѣждения и народностъ, противъ общия врагъ, и една война се печели когато имашъ храбра армия и когато онзи, който отива да се бие, знае, че отива да се бие за едно свѣщено право, а пѣкъ пропагандата бѣше готова, защото нашата независимостъ ние цѣнимъ отъ години, упражняваме я фактически и не оставяме никого да я накрѣнява; азъ не се съмнявамъ, че щѣхме да излѣземъ побѣдители но и ние щѣхме да се разслабимъ,

и Турция щеше да се разслаби, и не знам какви биха били нашите сетини, ако друг някой гледа съ толкова око на Турция и на нас, както донавската монархия гледаше на Босна и Херцеговина и както дава да се разбере, че каквито и увещания да дава за мир, ако намъри удобен случай, твърди хубаво ще иска да стъпи съ крака си въ Солун. Следователно, въ наши интерес е да гледаме да уредим нашите недоразумения съ съседите без война, защото такава една война ще има за неминуемо послѣдствие разслабването на балканските народи, въ който случай те биха могли много лесно да станатъ плъчка на по-големите държави. Ето защо, азъ ще фелицитирамъ, ще поздравя българското правителство съ грамадни успѣхъ, който е постигнало съ обявяването на независимостта и главно съ уреждането въпросите, които съ възникнали по случай тази независимост, именно съ уреждането паричните претенции на съседната намъ империя, Турция.

**Прѣдседателъ:** Има думата г. Емануилъ Начевъ.

**Нѣкой отъ лѣвицата:** Нѣма го.

**Прѣдседателъ:** Прѣдъ видъ на това, че всички партийни групи се изказаха нашироко и прѣдъ видъ на това, че нѣма вече записани оратори, обявявамъ дебатите за прѣкратени.

**М. Златановъ:** Защо? Има записани.

**Министъръ-прѣдседателъ Малиновъ:** Г. прѣдседателю! Да нѣмаме грѣшка? Азъ мисля, че другиятъ г. Начевъ се записал.

**Нѣкой отъ мнозинството:** Не е другиятъ, а г. Емануилъ Начевъ, и го нѣма тукъ.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** Г. г. народни прѣдставители! Азъ ще искамъ тогава да се вдигне засѣданieto и утрѣ подиръ обѣдъ г. министърътъ на търговията и земледѣлието ще даде своите обяснения по договорите, които той, като делегатъ на правителството, сключи съ отоманското правителство.

**Т. Васильовъ:** И слѣдъ това прошенията.

**Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ:** Ще моля въ същото врѣме да се попълни дневниятъ редъ

съ постъпили и обявенъ законопроектъ за изменение и допълнение на нѣкои членове отъ закона за сѣдоустройството.

**М. Златановъ:** Не е раздаденъ още.

**Прѣдседателъ:** Споредъ правилника, утрѣ на дневенъ редъ трѣбва да се турятъ прошенията, обаче прѣдседателъ на пропетарната комисиия ми каза, че нѣма приготвени прошения.

**Т. Васильовъ:** Има. Не е истина, че нѣма; двама докладчици сѣ готови да докладватъ.

**Прѣдседателъ:** Казаха ми, че нѣма.

**Т. Васильовъ:** Азъ знамъ, че има.

**Прѣдседателъ:** Ако има, добръ, но г. Арабаджиевъ тъй ми съобщи; той бѣше боленъ, та възможно е да не знае.

**Т. Васильовъ:** Попитайте г. Здравкова.

**Прѣдседателъ:** Прѣдъ видъ на това именно, че споредъ правилника трѣбва да се турятъ на дневенъ редъ докладване прошения, а такива приготвени нѣма, тогава азъ ще положа на гласуване прѣдложението на г. министъръ-прѣдседателя, утрѣ да бѣде дневниятъ редъ тъй, както той го обяви. Ако Събранието го приеме, добръ. Моля ония г. г. народни прѣдставители, които сѣ съгласни съ прѣдложението, утрѣ да изслушаме обясненията на г. министра на търговията и земледѣлието по договорите съ Турция и впоследствие да пристѣпимъ пакъ къмъ сегашния дневенъ редъ, а не да се разглеждатъ прошения, да си вдигнатъ ржката. (Мнозинство) Приема се.

**И. Хаджиевъ:** Кой е дневниятъ редъ?

**Прѣдседателъ:** Останалиятъ дневенъ редъ е слѣдниятъ: руско-българскиятъ договоръ, докладъ на комисията по изработване на проекто-правилника за вътрѣшния редъ на Народното събрание, първо четене на законопроекта за изменение и допълнение на нѣкои членове отъ закона за сѣдоустройството.

Вдигамъ засѣданieto.

(Вдигнато на 7 ч. вечерта)

Прѣдседателъ: **Х. Славейковъ.**

Подпрѣдседатели: { **Н. Гимиджийски.**  
                              **Н. Кжневъ.**

Секретаръ: **В. Молловъ.**

Началникъ на Стенографското бюро: **Т. Гължбовъ.**